

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN BATILILAŞMA SERÜVENİ

TURKEY'S WESTERNIZATION ADVENTURE FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE PRESENT

Elif ÖZDİLEK

Dr. Öğr. Üyesi

*Ufuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü*

 elif.ozdilek@ufuk.edu.tr

Öz

Modernleşme, Batı Avrupa'da 16. yüzyıldan itibaren başlayan ve 18. yüzyılda kapsamlı bir yaşam projesine dönüşen, önemli dönüşümlere ve zaman zaman devrimlere yol açan bir zihniyet ve eylem biçimini temsil eder. İlerleme ve kalkınma kavramları, modernleşmeyi teşvik etmede ve ona olumlu bir çağrışım kazandırmada çok önemli olmuştur. Şerif Mardin'e göre, Türkiye'deki modernleşme süreci Tanzimat reformlarıyla başlamıştır; Baykan Sezer ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı güçlere karşı gerilemesi ve yenilgisinin imparatorluk içinde batılılaşmanın yolunu açtığını savunur. Batı, üstünlük ve otorite açısından baskın bir konum elde ettikçe, kendine özgü ve örnek statüsüyle tüm dünyaya benzersizliğini ve üstünlüğünü ilan etti. 18. yüzyıla gelindiğinde Batı, elde ettiği avantajlar ve küresel sistemdeki konumu temelinde lider ve örnek bir rol elde etmişti. Sonuç olarak, istisnai olarak görülüyordu ve bu alanın dışında kalanlar "öteki" olarak görülüyordu. Artık diğer toplumlar için ev ödevi, Batıyı takip etmek ve onun geldiği seviyeyi yakalamak olmuştur. Türkiye için bu serüven Osmanlı'dan miras kalmış olup günümüze kadar ulaşmıştır.

Anahtar kelimeler: *Modernleşme, Batılılaşma, Osmanlı, Türkiye.*

ABSTRACT

Modernization represents a mindset and a way of action that began in Western Europe in the 16th century and transformed into a comprehensive life project in the 18th century, leading to significant transformations and, at times, revolutions. The concepts of progress and development have been very important in encouraging modernization and giving it a positive connotation. According to Şerif Mardin, the modernization process in Turkey began with the Tanzimat reforms; Baykan Sezer argues that the decline and defeat of the Ottoman Empire against Western powers paved the way for Westernization within the empire. As the West gained a dominant position in terms of superiority and authority, it declared its uniqueness and superiority to the entire world with its unique and exemplary status. By the 18th century, the West had achieved a leading and exemplary role based on the advantages it had gained and its position in the global system. As a result, it was seen as exceptional and those who remained outside this area were seen as "others." The homework for other societies now became to follow the West and catch up with the level it had reached. This adventure for Türkiye was inherited from the Ottoman Empire and has survived to the present day.

Keywords: *Modernization, Westernization, Ottoman, Türkiye.*

Makale Geliş Tarihi / Receiving Date 25.01.2025

Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date 17.04.2025

Araştırma Makalesi/Research Paper

1. GİRİŞ

Modernitenin tanınmış bilim insanı Marshall Berman'ın sözleriyle,

"Bugün dünyanın dört bir yanındaki erkekler ve kadınlar tarafından paylaşılan bir yaşamsal deneyim biçimi vardır - uzay ve zamanın, benliğin ve diğerlerinin, yaşamın olasılıklarının ve tehlikelerinin deneyimi. Buna "modernite" adını vereceğim. Modern ortamlar ve deneyimler, coğrafya ve etnik kökenin, sınıf ve milliyetin, din ve ideolojinin tüm sınırlarını aşar: Bu anlamda, modernitenin tüm insanlığı birleştirdiği söylenebilir. Ancak bu paradoksal bir birliktir, bir ayrılık birliğidir: Hepimizi sürekli bir parçalanma ve yenilenme, mücadele ve çelişki, belirsizlik ve ıstırap girdabına döker" (Berman, 1988; Mirsepassi, Basu & Weaver, 2003).

Geçmişin tarihini ve toplumsal yapılarını bugünün bakış açıları ve fikirleriyle değerlendirmek, en deneyimli uzmanların bile sıklıkla yaptığı bir hatadır. Tarihsel olayları veya toplumları inceleyen bir araştırmacı, mevcut koşullarının mutlak olmadığını ve geçmişi günümüz perspektifinden değerlendirmenin yanlış sonuçlara yol açtığını anlamalıdır. Böyle bir farkındalık, her şeyden önce, mevcut koşulların insan hayatı üzerindeki etkisini incelemeyi ve geçmişten uzaklaşmayı gerektirir. Sosyal, ekonomik, kültürel, dini veya psikolojik yönler de dâhil olmak üzere insan hayatının hemen hemen tüm yönleri bu tür bir değerlendirmeye tabidir. Böyle bir farkındalıkla, geçmiş toplulukların toplumsal koşullarının, bu koşullara yanıt olarak inşa edilen kurumların ve ilgili zaman-mekân içindeki işleyiş biçimlerinin daha mesafeli bir analizi yapılabilir. Bu perspektiften yoksun analizler ya anakroniktir ya da eksik/kusurlu olmaya mahkûmdur.

Bu usul hatasına işaret eden Halil İnalçık, tarihçilerin araştırmalarına kendi dönemlerinden farklı bir bakış açısı getirme çabasında, sıklıkla sosyolojiden türetilen soyut kavramlara başvurduklarını ve bunun da tarihsel olayların yorumlanmış bir bakış açısıyla sonuçlandığını belirtiyor? Bu durum, modern tarih yazımının babası olarak anılan Alman tarihçi Leopold von Ranke'nin savunduğu yaklaşımın (İnalçık, 2011) yokluğunu göstermektedir. Ranke, bir tarihçinin tarihin izinin, yani belgenin eleştirel analizine yoğunlaşması ve incelenen tarih dönemine geri dönerek olayları sanki içinde yaşıyormuş gibi görüp anlaması gerektiğini savunur. Ranke'nin bilimsel yaklaşımı, tarihsel olayları çağdaş bir bağlama uydurmak için çarpıtmaktan ve onlara yeni anlamlar yüklemekten kaçınır. Tarihin anakronik yorumlarını önleyerek, tarihsel verilere dayalı çağdaş toplumsal analizlerin geçerliliği için bir ölçüt oluşturur.

Oğuz Adanır, son dört-beş on yıldır bazı ülkelerde sosyal ve beşerî bilimlerin, özellikle modern toplumlarda, belirli ideolojiler tarafından yönetildiğini ve alternatif olarak geliştirilen "bilimsel yaklaşımların" da benzer şekilde karşı ideolojiler tarafından yönetildiğini hatırlatıyor. Adanır'a göre, bu dönemde veya öncesinde nesnel sayılabilecek özgün düşünceler üretilmemiş, üretilenler de gizlenmiş, arka plana itilmiş ve bastırılmıştır. Özellikle Avrupa'da 20. yüzyılın ilk yarısında özgür düşünceli insanlara gereken ilgi ve saygı ancak 1960'lı ve 1970'li yıllardan sonra görülmüş, ilgi düzeyi 2000'li yıllarda bile yetersiz kalmıştır. Modernitenin ilk dönemlerindeki entelektüel, zihinsel ve ideolojik tartışma ve rekabet ortamı sona ermiş (Adanır, 2013) ve iki yüzyılın sonunda modern sistem yeterliliğini sağlamış, tüm tartışmaları sona erdirmiş ve tek tarihsel ve toplumsal gerçeklik olduğunu ileri sürerek dogmatik bir karakter kazanmıştır.

Bu noktadan itibaren akademik ve entelektüel dünyalar, belirli bir tarihsel dönüm noktasına ve belirli bir toplumun tarihsel deneyimine dayanan bakış açısı tarafından yönetildi. Batı tarihi ve toplumuna odaklanan bu yaklaşım, sonucusunu tüm toplumlar için model olarak sunar ve Batı dışı toplumları bu modele dayanarak tanımlamaya ve tarif etmeye çalışır. Yaklaşım, daha önce tartışılan bilimsel olmayan dinamiklerle ilişkili siyasi süreçler nedeniyle, çeşitli düzeylerde eleştirilere ve yıllar içinde "Batı merkezli bir bakış açısı" olarak etiketlenmesine rağmen devam etti.

Avrupa'nın yükselişi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle işaretlenen yaklaşık iki yüzyıllık dönemin yorumlarının yukarıda özetlenen ideolojik yönelimlerden büyük ölçüde etkilendiği görülmektedir. Osmanlı tarihini otantik bir şekilde tasvir eden çok az çalışma vardır, ancak modernleşme paradigmasına dayalı temsiller alana hâkim olmuştur. İlk kez 1960'larda Amerikan üniversitelerinde yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan "Osmanlı modernleşmesi" ve "Türk modernleşmesi" kavramları (Berkes, 1999; Davison, 2016; Mardin, 2019), özellikle 1970'ler ve 1980'lerden sonra tarihçilerimizin ve sosyal bilimcilerimizin büyük çoğunluğu tarafından tartışmasız benimsenmiştir. Belirli bir nüfuz seviyesine ulaştıktan sonra, kavramsallaştırmanın geçerliliği tamamen alakasız hale gelmiş ve atıf yapılan bir terim olarak görülmeye başlanmıştır.

Ranke'nin uyardığı bilimsel olmayan yaklaşım, özellikle 19. yüzyıl sonrası dönemde tarih yazımında ve sosyal bilimlerde baskın bakış açısı haline geldi. Tarihi günümüz bağlamında kavramak, çağdaş etik ve kültürel kodları geçmişe uyarlamaya çalışmak ve toplumları ve tarihi bu kodlara göre yargılamak kapsamlı bir şekilde uygulandı. Bu bağlamda Batı merkezli bakış açısına ve oryantalizme yönelik eleştiriler, bilimsel çeşitliliğin bir ürünü olarak görülüyor ve baskın paradigmayı değiştirme veya esnetme gücünden yoksun.

Bu bilimsel olmayan yaklaşımlar, belirli bir coğrafyayı onaylamaktan ziyade bir araç olarak tarihi bir dönüm noktasını kullanır. Öyle ki, Avrupa'nın özellikle 19. yüzyıldan sonraki sürdürülebilir başarısı, bir dizi tarihi olayın sonucu olarak anlaşılmaktadır. Batı, coğrafi keşiflerin ardından gelen uzun bir sömürgecilik dönemi sonucunda önemli bir askeri, endüstriyel ve politik güç olarak ortaya çıkmıştır; bu, Batı dışı dünyanın servetinin Batı'ya akmasını sağlamıştır; sermaye birikiminin bir sonucu olarak Sanayi Devrimi ve tüm bu gelişmelere eşlik eden kapitalizm ve emperyalizm.

Bu gelişmeler, zihinsel bir metamorfozla başlayıp sonunda yaşamın tüm alanlarını kapsayan Batı için kapsamlı bir toplumsal değişim ve dönüşüm sürecini başlattı. Batılı sosyologlar, bu tarihsel deneyimi ifade etmek için geriye dönük olarak "modernite" terimini ortaya attılar. Batılı entelektüeller ve politikacılar, modernite deneyiminin Batı'yı diğer tüm toplumlardan gerçekten ayıran şey olduğuna ve modernitenin Batı'yı başkaları için bir rol modeli statüsüne yükselttiğine inanıyorlar. Batı, modernite ile tarihini yeniden yazdı ve bunu yaparken, başarısızlıkları da dâhil olmak üzere tüm tarihini, ona yol açan bir dizi koşul olarak yorumladı. Bu şekilde Batı, tarihini bir bütün olarak kutsallaştırmaya yönelik bir eğilim gösterdi. Bu bakış açısı, sayısız tarihsel anlatı üretti ve Batı'nın tarihinin başlangıcından itibaren modernite hedefine, yani kötüden iyiye doğru doğrusal bir yörüngede ilerlediğini savunan ilerici tarih perspektifinin güzel örneklerini sağladı. Batı'nın moderniteye ulaşmasını ve diğer tüm toplumlara hükmetmesini sağlayan tüm iyi ve kötü gelişmeler, sonuçla meşrulaştırıldı. Bu nedenle, tüm toplumlar Batı'nın ayak izlerini takip etmeyi

ve Batı'nın başarılarını paylaşmayı arzulamalıdır. Bu yol, sınırları Batı ve ABD'nin 1945'ten sonra liderliği ele geçirmesinin ardından akademik olarak belirlenen "modernleşme paradigmasıdır". Paradigma, Batı'yı merkeze koyar ve diğer tüm toplumları çevreye iter.

Modernite olayı, sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacak olan modernizasyon paradigmasının başlangıç noktasıdır. Modernite, Batı'nın bir başarı hikâyesi olarak tasvir edildiği prizmadır ve hem modernizasyon paradigmasını icat edenler hem de modernizasyon paradigmasını Batı dışı toplumlara uygulayanlar için Batı dışındaki toplumlar veya tarihsel deneyimler hakkındaki tüm anlatıların merkezinde olmalıdır.

Bu bakış açısı sadece Batı merkezli olmaktan ötedir. Burada, toplumları 19. yüzyıl sonrası koşullar bağlamında anlamaya ve yorumlamaya yönelik, kendi benzersiz koşullarına ve tarihsel bağlamına odaklanmayan tüm yaklaşımların "modernite merkezli" anlatılar olarak adlandırılması önerilmektedir.

19. yüzyıldan sonra, Batılı olmayan toplumlar yavaş yavaş Batı'ya maruz kalmaya başladı ve bazıları ona tamamen boyun eğmekle karşı karşıya kaldı. Bu dinamik, Batı'nın ilerlemeye devam etmesine neden olurken, diğer ülkeler sürekli düşüşle karşı karşıya kaldı. Batı, gelişmiş ateşli silahlardan elde ettiği önemli askeri gücüne güvenerek, dikkatini diğer toplumlara ve onların topraklarına çevirdi, sömürgecilikle uğraştı, sermaye birikimini sömürgecilikten devasa bir finansal güce dönüştürdü ve bu finansal gücü diğer tüm coğrafyalara daha fazla yayılmak için kullanma zihniyetiyle daha fazla toprak ve insanı boyunduruk altına aldı. Böylece, 19. yüzyılın başında, kökenleri 14. yüzyıl coğrafi keşiflerine dayanan Batı yayılmacılığı, dünya çapında toplumların varlığına yönelik ilk yakın tehdit haline geldi.

Batı'nın yenilgisinin uzun vadeli sonuçlarından biri, toprak ve insanların kaybı, ardından yerel kültürlerin yok edilmesi ve tarihlerinin ve önceki yaşam biçimlerinin silinmesiydi. Yerel diller ve kültürler büyük ölçüde ortadan kaldırılırken, yerel toplulukların tarihleri Batılı bir bakış açısıyla yeniden anlatılmaya ve yazılmaya başlandı. Bu dönemde, muzaffer Batı ve onun eşsiz deneyimi, yalnızca kendisi için değil, aynı zamanda kalan coğrafyalar için de tek anlamlı hikâye haline geldi. Böylece, yerel toplumlar, tarihler ve kültürler Batı'nın elle tutulur başarıları tarafından gölgede bırakıldı.

Batı, entelektüel araçları ve askeri gücü kullanarak kendi deneyimini tüm insanlık için tek gelişim yolu olarak kodladı ve diğer tüm toplumları bu yol içinde kategorize etti. Bu çerçevede, bazı toplumlar despot ve az gelişmiş olarak etiketlendi, diğerleri ise ilkel ve vahşi olarak adlandırıldı.

Modernite merkezli bakış açısı, tarihsel olayları, insan topluluklarının yaşam biçimlerini, kurumları ve benzersiz deneyimleri Batı hegemonyası merceğinden değerlendirir. Dünyanın bu hegemonya altında aldığı şekil 19. yüzyıldan sonra belirginleşti ve sonunda tüm dünyayı sardı. Buna göre, toplumlar gelişmiş/az gelişmiş, ekonomik yapılar gelişmiş/az gelişmiş, siyasi rejimler antik/modern ve bilimsel, felsefi ve sanatsal olaylar arkaik/çağdaş olarak değerlendirilir. Bu sınıflandırmada, postmodernite ideal olarak sunulurken, pre-modernite ile ilişkilendirilen olgular eksiklikler, kusurlar ve hatalar nedeniyle geçersiz olarak tanımlanır. Tarihi ve insan deneyimini güçlü bir şekilde kategorize eden bu yaklaşım, tarihsel olayları veya yakın gelişmeleri bütünüyle kavramayı imkânsız hale getirir (Genç, 2012).

Türk modernleşmesini anlamak ve ifade etmek için, modernleşme kavramını ve ilgili fikirlerini tanımlamak esastır. Modernleşme terimini doğru bir şekilde konumlandırmak da gereklidir. Modernite, modernleşme ve modernizm terimleri anlamlarında birbirine bağlıdır, ancak çeşitli isimlendirmelerinin gösterdiği gibi farklı koşulları ifade ederler. "Batı aydınlanması" olarak bilinen bu üç kavramın anlamlarını birleştiren daha geniş bir perspektif veya paradigmayı kabul etmek önemlidir. Bu değerler dizisi 16. yüzyılda ortaya çıkmış ve 18. yüzyılda dönüştürücü değişimleri ve devrimleri kışkırtan bir yaşam projesine dönüşmüştür. Özünde, Batı Avrupa'dan ortaya çıkan bir zihniyeti ve bir eylem yolunu temsil eder. Çeşitli gelişmeler bu ideolojiyi somutlaştırır, felsefesini, ideolojisini ve süreçlerini şekillendirir. Bu gelişmeler, modern sosyal bilim felsefesi içinde modernite kavramından kaynaklanan türev kavramlar aracılığıyla araştırılmıştır. Ondan türeyen kavramlar arasında modernite, aydınlanma düşüncesinin yenilikçiliğini ve farklılığını somutlaştıran temel felsefe olarak hizmet eder. Bu, aynı zamanda 16. yüzyılda başlayan dönüşüm sürecini başlatan temel felsefe olarak da görülebilir. Modernizm, bu felsefeden kaynaklanan gelişmeleri şekillendiren ve etkileyen ideoloji olarak işlev görür. Modernleşme ise bu felsefeden kaynaklanan ideolojinin toplumsal bağlamlardaki karşılığını yansıtan süreci temsil eder. Anlamlarını ayrı ayrı açıklamak gerekirse, modernite Batı aydınlanma felsefesini ifade eder, modernizm ideolojiyi belirtir ve modernizasyon süreci ifade etmek için yaratılan kavramı tanımlar. Bedri Gencer, modern kavramıyla ilişkili bu üç boyutu şu şekilde özetlemektedir: "Modernizm 'yeni bir dünya tasarımı' olarak tanımlanabilir, modernizasyon 'yeni bir dünya kurma süreci' olarak tanımlanabilir ve modernite 'yeni bir dünya, yaşam biçimi' olarak tanımlanabilir" (Gencer, 2014). Moderniteyle ilgili bu ilişkili türev kavramlar, çeşitli literatürlerde geniş bir uygulanabilirliğe sahiptir ve sıklıkla birbirinin yerine kullanılır. Türk edebiyatı incelendiğinde, üçü arasında en sık kullanılan türev kavramının modernizasyon olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni, Türk modernleşmesi olarak çerçevelenen bir anlatının varlığıdır. Sonuç olarak, bu kavram diğerlerinden daha pratik bir değere sahiptir. Özetle, bu üç kavram birbirine bağlı olsa da kendi anlamsal alanlarında farklı eşdeğerlere sahiptirler.

Türev kavramlara ek olarak, doğrudan modernleşmeyle bağlantılı fikirler de vardır. Bunlar arasında ilerleme kavramı en önemlisi olarak öne çıkar. İlerleme doktrini ile modernleşme arasında net bir bağlantı vardır, çünkü ikincisi çeşitli süreçleri şekillendiren temel çerçeveyi ana hatlarıyla belirtir ve böylece temel bileşenlerini etkiler. Sonuç olarak, ilerleme modernleşme tarafından oluşturulan sürecin temel bir yönü olarak kabul edilir. Felsefe, sosyoloji ve ekonomideki çok sayıda tartışma ve teori, ilerleme ile modernleşme arasındaki etkileşimi araştırmıştır. 18. 19. ve hatta 20. yüzyıl düşünürleri ilerleme kavramını anlamaya ve ifade etmeye çalışmışlardır. Moderniteden ilham alan ilerlemeyle ilişkilendirilen olumlu çağrışım, modernleşme kavramını daha da güçlendirir. Modernleşmeyle yakından bağlantılı bir diğer fikir de doğası gereği ilerlemeyle bağlantılı olan gelişmedir. Aslında, gelişme ilerlemenin bir sonucu olarak görülebilir. Dolayısıyla hem kalkınma hem de ilerleme modernleşme sürecinin anlamını şekillendirmede önemli bir rol oynadığından, özellikle ilerleme kalkınmayla birlikte ortaya çıktıkça ve ona olumlu bir anlam yükledikçe, toplu olarak modernleşmenin yayılmasına katkıda bulunurlar. Kalkınmayla ilgili ilerleme kavramının hem Batı hem de Batı dışı bölgelerde modernleşme süreçlerine olumlu çağrışımlar yüklediği kabul edilmektedir (Karakaş, 1998). Bu, modernleşme ile ilerleme fikri arasında açık bir bağlantı olduğunu göstermektedir. İlk sosyologlar tarafından önerilen sosyal teorilerin daha yakından incelenmesi, ilerleme temasının

tartışmalarında merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Örneğin, Saint Simon, tarım toplumundan endüstriyel topluma geçişi tartışırken ilerlemeden bahsetmiştir. Öğrencisi Auguste Comte, bu geçişi daha geniş, daha teorik bir bağlamda çerçevelemiştir. Üç aşama yasası aracılığıyla, teolojik, metafizik ve olumlu aşamaları tanımlayarak ilerlemeyi olumlu bir duruma doğru ifade etmiş ve aynı zamanda sosyal teorisinde düzen ve ilerleme alt teorileri geliştirmiştir. Öte yandan Karl Marx, toplumun tarihsel evrimini ilerleme merceğinden çizerek, onu İlkel Komünal Toplumdan Komünist Topluma kadar izler. Hem düzen/evrim teorileri hem de çatışma/devrim teorileri, ilerlemeyi modern sosyal bilim teorilerinde temel bir unsur olarak sunar. İlerleme temelli kalkınma modeli, modern ideali başarmayı amaçlayan modernleşme sürecinden etkilenir. Sonuç olarak, ileri, yeni ve öncü olma arayışı, yalnızca modernleşme süreçlerinin kurulmasıyla ulaşılabilen bir hedef haline gelmiştir. Bu hedef, bilimsel olarak mutlak bir gerçek olarak ilan edilmiş, küresel olarak tüm toplumlara uygulanabilir tek model olarak kabul edilmiştir. Özünde, modernleşme süreçlerinin kurulması, Batılı olmayan toplumların çabalaması gereken ideal bir hedef olarak konumlandırılmıştır. Türk modernleşme sürecini ve bu çerçevede formüle edilen politikaları ve düzenlemeleri inceleyerek, Batılılaşma yolculuğumuza ilişkin çeşitli pozisyonları ve bakış açılarını daha kolay anlayabilir ve yorumlayabiliriz.

2. METODOLOJİ

Enflasyon Bu araştırma, Batı'yı taklit etmeyi ve onun gelişmişlik seviyesine ulaşmayı amaçlayan diğer toplumlar için bir model görevi görmektedir. Artık gerileme aşamasına gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye'nin miras aldığı mirasa odaklanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun analizi yoluyla, çalışma Türkiye'nin deneyimlediği ortak modernleşme sürecini, bu yolculuk boyunca oluşturulan politikalar ve düzenlemelerle birlikte incelemektedir. Böyle bir inceleme, Batılılaşmaya giden yolumuzla ilgili çeşitli rollerin ve bakış açılarının daha net anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlamaktadır.

2.1. VERİ TOPLAMA

Araştırma verileri, seçilen vakalardaki birkaç önemli olaya odaklanan vaka çalışmaları aracılığıyla toplandı. Bu vakaları değerlendirmek için Google dâhil olmak üzere sosyal medya platformlarından kamuya açık bilgiler üzerinde bir analiz yürütülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu ve modernleşmesinin anlaşılmasını geliştirmek için YÖK Tez Merkezi'nden ve sosyal medya raporlarından alınan veriler dâhil edilmiştir. Ayrıca, modernleşmeyle ilgili akademik araştırmalardan ek bilgiler alınmıştır.

2.2. ANALİZ

Çalışma, modernleşme temasına odaklanarak çok sayıda akademik kaynağın incelenmesini gerçekleştirdi. Hem tezler hem de makaleler, yenilikçi yaklaşımları, hedeflenen metodolojileri ve modernleşmeyle etkileşimi teşvik etmek için tasarlanmış etkileşimli unsurların dâhil edilmesi açısından incelendi. Ek olarak, analiz Osmanlı İmparatorluğu'nu ele aldı ve bu bağlamda elde edilen başarı derecesini değerlendirdi.

3. MODERNLEŞME KAVRAMI VE MODERNLEŞME KURAMI

Modernite, kapitalizmin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. S. N. Eisenstadt'a göre, Batı toplumlarına özgü bir uygulama olan modernite, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki sosyal, ekonomik ve politik sistemlerde meydana gelen değişikliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Eisenstadt, 2007). Batı'nın askeri ve ekonomik gücüyle karşı karşıya kalındığında, birçok toplum buna direnmenin yollarını aramış ve bu bağlamda, özellikle

askeri ve teknolojik ürünler olmak üzere Batı yapımı ürünleri gönüllü olarak topraklarına getirmişlerdir. Ancak tarih, bu çabaların başarılı olmadığını ve Batı yayılmacılığına karşı koyabilen ve fethedilmeyi reddedebilen tek bir toplumun ortaya çıkmadığını göstermektedir. Batı'nın askeri üstünlüğüyle birlikte, kültürel yayılmacılık bu yönde gelişen olaylara önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Başlangıçta Batı'ya direnmek ve kendi toplumsal/ulusal varoluşlarını savunmak için transfer edilen öğeler, ait oldukları dünyanın kültürünü de beraberinde getirdi ve çoğunlukla Batı toplumunun kültürünü farklı oranlarda benimseyen yönetici elitlerden oluşan küçük güç adacıkları bu toplumların içinde ortaya çıktı. Böylece, bir yandan Batı toplumun askeri baskısına kıl payı yaklaşan, diğer yandan Batı toplumun kültürüne hayranlık duyan elitleriyle bir zihniyet çatışmasına yakalanan bu toplumlar, çeşitli zamanlarda Batı tarafından ele geçirildi.

Modernleşme kuramı 1950'lerde belirgin bir şekilde ortaya çıktı, ancak kökenleri 19. yüzyıl sosyolojisine kadar uzanabilir. Bu teori, Auguste Comte, Herbert Spencer, Émile Durkheim ve Ferdinand Tönnies gibi klasik sosyolojinin öncüleri tarafından kurulan ikili ayrımlara dayanmaktadır. Dahası, Comte, Spencer ve Durkheim tarafından geliştirilen işlevselcilik, özellikle çağdaş temsilcileri Talcott Parsons tarafından dile getirildiği gibi, modernleşme teorisinin temel bir yönünü oluşturur.

Comte, toplumların üç belirgin aşamadan geçtiğini ileri sürmüştür: "teolojik" (hayali), "metafizik" (soyut) ve "pozitivist" (bilimsel) aşamalar (Kızılçelik, 2016). Toplumların evrimini geleneksel formlardan (teolojik-askeri ve metafizik-hukuk aşamalarını kapsayan) modern formlara (bilimsel-endüstriyel aşama veya endüstriyel toplum olarak tanımlanan) doğru kaçınılmaz bir yolculuk olarak algılamıştır (Turner, Beeghley ve Powers, 2010). Benzer şekilde Spencer, geleneksel toplumdaki (militarist veya askeri olarak nitelendirilen) modern topluma (endüstriyel) geçişin elzem olduğunu ileri sürmüştür (Turner, Beeghley ve Powers, 2010). Özetle Spencer, toplumsal evrimin yörüngesinin "askeri toplumdaki" "endüstriyel topluma" doğru ilerlediğini ifade etmiştir (Kızılçelik, 2016).

Modernleşme teorisi, Comte ve Spencer tarafından dile getirilen ikili ayrımların yanı sıra, geleneksel ve modern toplumlar arasındaki ikiliği çerçeveleyen Émile Durkheim ve Ferdinand Tönnies tarafından önerilenlerden yararlanır. Sosyoloji alanında temel figürler olarak Tönnies ve Durkheim, modern öncesi toplumlardan modern toplumlara geçişi (modernleşme olarak adlandırılır) incelediler; ancak bu geçişe farklı bakış açılarından yaklaştılar (Etzioni-Halevy, 1981). Tönnies iki ayrı ama karşıt gerçeklik tanımladı: Topluluk ve toplum. Topluluğu "gerçek organik yaşam" ve toplumu "tamamen mekanik bir yapı" olarak nitelendirdi (Tönnies, 2001). Tönnies'e göre toplumsal değişim, geleneksel unsurlarla zenginleştirilmiş bir topluluktan son derece karmaşık bir yapı ile karakterize edilen bir topluma doğru bir ilerlemeyi temsil eder (Tönnies, 1957). Toplum çağının topluluk çağını takip ettiğini ileri sürdü (Tönnies, 2019). Buna karşılık, Durkheim, toplumsal değişimin, geleneksel değerlerin ve unsurların mekanik dayanışmanın yanında egemen olduğu daha basit toplumlardan, organik dayanışmanın hüküm sürdüğü daha karmaşık yapılara geçişi gerektirdiğini ileri sürmüştür. Bu dönüşümü tarihsel bir yasa olarak görmüştür (Durkheim, 2006). Özetle, Etzioni-Halevy'nin (1981) belirttiği gibi, modernleşme teorisi temelde gelenek ve modernite arasındaki karşıtlığa dayanmaktadır.

19. yüzyılda Batı düşüncesinde egemen olan ve evrimci ve ilerici bir bakış açısıyla tanımlanan toplumsal değişim anlayışı, 20. yüzyılda modernleşme teorisinin ortaya çıkmasıyla yeniden canlandı. Bu teori, toplumsal dönüşümün yörüngesini yeniden yorumlayarak, 19. yüzyılda ilkel toplumların uygar Batılı olanlara doğru ilerlemesinden, geleneksel toplumların modern Batılı muadillerine doğru evrimine geçti (Coşkun, 1989). Modernleşme teorisinin savunucuları ayrıca tüm toplumların Batı toplumlarının deneyimlediklerine benzer aşamalardan geçeceğini ve Batı toplumlarının "en medeni", "en iyi" ve "en mükemmel toplum" olma niteliklerine sahip olduğunu ileri sürdüler (Bellah vd., 1992).

Özetle, modernleşme kuramı Batı toplumlarından ziyade öncelikli olarak Doğu toplumlarına yoğunlaşır. Bu teori büyük ölçüde Batı'nın Doğu toplumlarına yayılma ve onları egemen kılma zorunluluğuna bir tepki olarak hizmet eder. Batı toplumlarının Doğu muadillerine ilişkin bakış açısını en doğru şekilde yakalayan teorilerden biri olarak öne çıkar. Coşkun'a göre, modernleşme teorisi Batı'dan gelen sosyal bilimciler tarafından II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'da ortaya çıkan politik ve ekonomik taleplere yanıt olarak ortaya atılmıştır. Bu gelişmeler ve gereksinimler bağlamında, modernleşme teorisi Batı toplumlarının sınırlarının ötesinde var olan Doğu toplumlarına (Batılı olmayan toplumlara) yönelik bakış açısını kapsar (Coşkun, 1989).

4. POLİTİK BİR YAPI OLARAK “MODERNLEŞME TEORİSİ”

“Modernleşme Teorisi”, 1945'ten sonra ortaya atılan, sanayileşmeye dayalı toplumsal gelişme aşamalarını inceleyen ve bunları derleyerek Batı dışı toplumlara izlenecek yollar sunan bir teoridir. Madan Sarup'a göre bu kavram ve bilimsel keşifler, teknolojik yenilikler, endüstrideki ilerlemeler, nüfus hareketleri, kentleşme, ulus-devletlerin kurulması ve kitlesel siyasi hareketlerin getirdiği çeşitli sosyoekonomik değişimler gibi çağrıştırdığı tüm gelişmeler, kapitalist dünya pazarının ortaya çıkmasından bağımsız değildir (Sarup, 1995). İkincisi ve genel olarak kapitalizmin altında yatan dinamikler, modernleşme kavramına temel özelliklerini kazandırmıştır. Bu özellikler, Batı'nın geniş çaplı ekonomik stratejisinde görülebilir. David Landes'e göre, kapitalist yayılcılığın tarihsel sahnede belirmesine olanak tanıyan ilk sermaye birikimi ve Batı dışı dünyanın bu tarihsel anda oynadığı rol sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Belirli bir noktadan sonra, Landes'in bahsettiği ve esasen gayri meşru olan Batı'nın ilk sermaye birikimini ortaya çıkaran faaliyetler Batı dünyası tarafından terk edilmeye başlandı, ancak Batı perspektifi devam etti. Batı dışı dünyaya atfedilen rol, yeraltı ve yer üstü zenginliklerinin ucuz hammadde olarak Batı'ya aktarılmasına itiraz etmemek; Batı'nın ürettiği mallar için kazançlı pazarlar olarak işlev görmek ve gerektiğinde ucuz işgücü olarak hizmet etmek olmuştur. Yerel direnişle karşılaşmasına rağmen Batı, sömürgeleştirme, yağmalama, kaçakçılık, korsanlık ve köleleştirme gibi "ekonomik" faaliyetleri tam merkezine alarak bu stratejiyi uyguladı. (Landes, 1995) Yeterli sermaye birikiminden sonra farklı bir aşamaya geçti.

20. yüzyılın başında, söylemsel olarak haklı çıkarılmayan gayri meşru yöntemlerden, bunu yapmaya izin veren daha meşru bir zemine doğru bir değerler dizisi kayması yaşandı. Bu süreç boyunca, uluslararası ticaretin Batı'nın çıkarlarına hizmet etmesini sağlama hedefiyle, siyaset ve diplomasi küresel ölçekte örgütlendi ve araçsallaştırıldı. Bu hedefe uygun olarak, uluslararası kurumlar kuruldu ve Batılı olmayan ülkeler, siyasi, askeri ve ekonomik baskılar yoluyla bu tasarıma uymaya zorlandı. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası ticaretin örgütlenmesi ve dünyanın geri kalanıyla kurulan ilişkilerin sistematik ve kurumsal düzenlenmesi yoluyla devam eden bu dinamikler, Batı'nın bir model olarak alınması ve Batılı olmayan dünyanın eskisinin izlerini takip ederek aynı gelişme aşamalarından geçmesi gerektiğini savunan modernleşme tezleriyle akademik bir çerçeveye kazandı.

Roland Robertson, 1945'ten sonra ivme kazanan ve 1960'larda yaygın olarak tartışılan modernleşme argümanının, "toplum"dan (Gemeinschaft) "toplum"a (Gesellschaft) geçişin geleneksel sosyolojik görüşüyle yakından bağlantılı olduğunu belirtiyor. Modernleşme teorilerinin, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında modern yaşamın Avrupa ve Kuzey Amerika üzerindeki etkilerini ve bunların dünyanın geri kalanıyla bağlantılarını analiz etmek için yaratıldığını ileri sürüyor (Robertson, 1992). Amerika Birleşik Devletleri'nin 1945 sonrası küresel siyasette önemli bir oyuncu olarak yükselişinin ardından, bu bakış açısı, öncelikle Amerikan akademik çevreleri tarafından şekillendirilen yoğun bir tartışmayı ateşledi ve modernleşmenin çeşitli tanımlarına yol açtı. Fahrettin Altun, Anthony D. Smith'in bu tanımları üç gruba ayırdığını açıklıyor: birincisi, modernleşme "bir toplumsal değişim süreci veya uzay ve zamanda teorik olarak evrensel olan bu tür süreçlerin bütünü" olarak; ikincisi, sekülerleşme ve kapitalizmin

ortaya çıkışıyla işaretlenen, sıklıkla Rönesans ve Reformasyon ile ilişkilendirilen tarihsel bir deneyim olarak modernleşme ve üçüncüsü, “gelişmekte olan ülkelerin liderleri veya elitleri tarafından izlenen bir dizi politikayı” karakterize eden bir çerçeve olarak modernleşme (Altun, 2011). Dankwart A. Rustow ve Robert E. Ward, modernleşmeyi “Orta Çağ’ın sonunda başlayan ve bugün en ücra ülkeleri bile kapsayan Batı Avrupa’daki büyük dönüşüm” olarak tanımlıyor (Altun, 2011). Benzer şekilde, Wilbert E. Moore, modernleşmeyi “‘geleneksel’ veya ‘az gelişmiş’ ülkelerin teknolojik olarak gelişmiş ulusların ekonomik ve diğer yapısal özelliklerini edinmeleri için çağdaş dönüşümü” olarak nitelendiriyor (Altun, 2011). Eisenstadt, modernleşmeyi 17. ve 19. yüzyıllar arasında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki ekonomik, politik ve sosyal gelişmelerden kaynaklanan ve daha sonra 19. ve 20. yüzyıllarda çeşitli Avrupa ülkelerinin yanı sıra Asya, Afrika ve Güney Amerika’ya yayılan değişimler olarak görmektedir. Tersine, David Apter modernleşmeyi sürekli yenilikçi, değişimi temel ilkesi olarak benimseyen ve bireyleri teknolojik olarak gelişmiş bir ortamda gelişmek için gerekli bilgi ve becerilerle donatan farklılaştırılmış ve uyarlanabilir sosyal yapılar ve çerçeveler içerdiğini öne süren bir sosyal sistem olarak görmektedir (Altun, 2011). Tüm bu tanımlar, modernleşme paradigmasının odağının sürekli olarak dünyanın Batı dışı bölgeleri olduğu fikrinde birleşmektedir.

İnalçık’a göre modernleşme teorisi veya programı, Karl Marx, Émile Durkheim ve daha az ölçüde Max Weber’in klasik teorileri gibi, erken Avrupa modernliğinde ortaya çıkan temel teorik proje ve çerçevelerin, yani toplumsal farklılaşma, kentleşme, endüstrileşme gibi olguların, modernleşmeyi arayan tüm toplumlar tarafından benimsenmesine dayanmaktadır (İnalçık, 2011). Eisenstadt, modern ve modernleşen toplumlar arasında ayırım yapmaz ve modernleşme sürecini farklı toplumlar için farklı zamanlarda başlayan kaçınılmaz bir süreç olarak tanımlar. Toplumsal farklılaşma ve uzmanlaşma, ekonomik yaşamda piyasalar, siyasette parti faaliyetleri ve oylama, bürokratik örgütlenme ve birçok kurumsal alanda işlevlerin iyileştirilmesi, mesleki ve politik roller arasındaki ayırım ve aile ve akrabalık rolleri gibi somut modernleşme olgularını açıklar. Ekonomik alanda, son teknoloji gelişimini; temel hizmetleri sağlayan temel sektörlerin aksine ikincil (endüstriyel ve ticari) ve üçüncül (hizmet) sektörlerin ortaya çıkışını; Üretim, tüketim, pazarlamada artış; uzmanlaşma; faaliyet alanlarının büyümesi; piyasaların, malların ve işçilerin karmaşıklığında artış ve finansal piyasaların genişlemesi. Siyasal alanda, merkezi, yasal, idari ve siyasal araçlarla gücün yoğunlaşmasını; toplumun geniş kesimleriyle temas kurma potansiyelini ve demokrasileri ve popülizmi tartışır. Kültürel alanda, Eisenstadt kitle eğitimi, kitle iletişim araçlarını, laik eğitimi ve okuryazarlığı yaymak için kültürel elitler ile geniş kitleler arasındaki etkileşimin artmasını ve tüm bu gelişmelerin zirvesinde olan yeni bir kültürel bakış açısının ortaya çıkmasını tartışır. Bu bakış açısı, ilerleme ve gelişmeye vurgu; mutluluğun, yeteneklerin ve duyguların kendiliğinden ifade edilmesi; bireyselliğin ahlaki bir değer olarak ortaya çıkması ve aynı anda bireyin onurunun bastırılması ve verimliliğe vurgu yapılması şeklinde kendini gösterir (Eisenstadt, 2007). Sonuç olarak, modernleşme Batı’nın modernlik deneyimini Batı dışı dünyaya atadığı rollere uygun olarak sürdürme çabasının bir sonucudur. Ana tezi, Batı tarafından önerilen formüller kabul edilirse, Batı dışı toplumların Batı’nın zenginliğinden ve başarısından pay alacağıdır. Bu tezin Batı dışı toplumlar tarafından kabul edilmesi, doğrudan Batı akademilerinde geliştirilen modernleşme paradigmasının ve içerdiği tüm çözüm önerilerinin ithal edilmesiyle sonuçlanır.

Erken modernleşme teorisyenleri eğitim, meslek, okuryazarlık, gelir ve servet gibi nesnel olarak ölçülebilir özelliklerle meşgulüder ve modernleşmenin öznel ve yorumlayıcı yönlerine çok az ilgi gösterdiler. Kültür tartışılırken, disiplinli bir çalışma ortaya çıkarma umuduyla Protestan etiği ve siyasi katılım gibi kavramlara atıflar yapılır. Robertson, bu ilk dönemde ortaya çıkan modernleşme teorilerinin “yakınsama ve iraksama” açısından tartışıldığını belirtir. Buna göre, yakınsama savunucuları tüm toplumların farklı hızlarda aynı noktaya doğru ilerlediğini savunurlar. “Endüstriyel insanın” doğuşu bu sürecin doruk noktasıdır. Ayrışma tezi savunucuları,

çoğul modernitelere atıfta bulunarak aynı noktaya farklı yollardan ve biçimlerden ulaşılabileceğine inanırlar. Bu argümanlar, özünde, monolitik bir "dünya sistemi" ve tüm toplumların özdeşleştiği ideal bir model öngörür. Robertson ayrıca Zygmunt Bauman tarafından önerilen üçüncü bir bakış açısından da bahseder: değişmezlik. Bauman'a göre toplumlar çoğunlukla ekonomik ve teknolojik açılardan birleşir, toplumsal ilişkilerde farklılaşır ve bazılarında değişmeden kalır. Robertson, bu gelişmenin modernleşme tartışmalarına "toplumsal süreklilik" getirdiğine ancak bu bakış açısının yalnızca paradigmanın içinden konuşan birkaç kişi tarafından dikkate alındığına inanmaktadır. Robertson ve J. P. Nettle'a göre modernleşme, birçok modernleşme teorisininin "nesnel" yaklaşımında gösterdiğinden çok daha "öznel", akışkan ve "kültürel"dir. Örnek olarak "geç gelenler" olarak adlandırılabilir Japonya'nın Meiji dönemi ve Rusya'nın I. Petro dönemi kullanıldığında, bunların ve modernleşme projesini uygulayan tüm toplumların birbirleriyle karşılıklı etkileşim içinde olduğu ortaya çıkar. Bu, modernitenin refleksif karakterini gösterir. Robertson ayrıca, modernleşme teorileri kategorisi altında Immanuel Wallerstein tarafından 1970'lerde önerilen "dünya sistemleri" teorisine de atıfta bulunur. Wallerstein'a göre, modernleşme teorisinin klasik çerçevesi Batılı olmayan toplumları Batılı toplumlarla karşılaştırmalı olarak yorumlar. Batı toplumları bu perspektifte birincil referans çerçevesi olarak hizmet eder. Tüm toplumların toplumlar arası sistematik ilişkiler örüntüsü içinde kavrandığı, sistem genişledikçe kapitalizmin güçlendiği, toplumların dünya sistemindeki rollerini sistematik küresel işbölümündeki yerlerine göre oynadıkları ve siyasi ve askeri ilişkilerin karşılıklı olarak devam ettiği iddia edilir (Robertson, 1992).

Altun, modernleşme teorisine dayalı toplumlar için oluşturulan yol haritasında mevcut olan belirli sorunlara dikkat çekiyor. Batı dışı toplumların modernleşme hedeflerini gerçekleştirmek için hem içsel bir tasfiye hem de dışsal bir müdahale uygulaması gerektiğini savunuyor. Modernleşmeye giden yolu tıkayan tüm geleneksel unsurlar hem toplumsal manzaradan hem de tarihsel bilinçten ortadan kaldırılmalıdır. Dışsal müdahaleye gelince, Batı aşkın bir ideal olarak tasvir ediliyor ve Amerikan modeli pratik uygulamayı örnekliyor. Modernleşmeyi hedefleyen Batı dışı toplumlar, küresel olarak lider toplum olarak görülen Amerika Birleşik Devletleri'ni taklit etmeye teşvik ediliyor. Bu bağlamda, ABD tarafından şekillendirilen dünya düzeni içindeki diğer toplumları desteklemek için uluslararası düzeyde örgütlenmiş dışsal müdahale mekanizmaları kurmak esastır. Dahası, Batı dışı toplumlarda yerel modernleştirici seçkinler yetiştirme fırsatları olmalı ve bu seçkinlerin toplumları üzerinde etki sahibi olmaları sağlanmalıdır. Batı değerlerini benimsemiş toplumsal aktörler olarak görülen seçkinlere, modernleşme çabalarına rehberlik etmeleri için önemli fırsatlar tanınmalıdır. Altun'a göre, toplumlararası kurumların müdahale alanlarını nasıl etkili bir şekilde tanımlayabileceklerini ve farklı toplum liderlerinin (aydınlar, askeri figürler ve gelişmekte olan ülkelerde yenilikçi ve değişim katalizörü olarak tanınanlar gibi) "tarihe yol açma misyonlarını" (Altun, 2011) ne ölçüde gerçekleştirebileceklerini ele alan teorik bir çerçeve geliştirme çabaları sürmektedir.

Ronald Inglehart'a göre, modernizasyon çalışmaları 1950'lerde ve 1960'ların başında sosyal bilimlerde aktif bir rol oynadı ancak 1970'lerde önemini yitirdi. Inglehart, 1995'te 43 ülkeyi kapsayan ayrıntılı bir çalışma yürüttü ve modernizasyon çerçevesinin işlevsel bir sistem olduğunu ileri sürerek, Lucian Pye'nin 1990'daki tezini hatırlattı; bu tezde modernizasyon çalışmalarına geri dönmenin gerekli olduğu belirtiliyordu (Inglehart, 1997). Bu çalışmanın 1997'de yayınlanmasının ardından, modernizasyon konusu küresel bir tartışma konusu olarak yeniden gündeme geldi.

Modernleşme teorisinin ortaya çıkmasının ve dünya çapında yaygın bir şekilde tartışılmasının temel nedeni, Avrupa'nın ve ardından ABD'nin askeri, ticari ve politik güçler olarak yükselişlerinin ardından kapitalist dünya pazarını genişletmek için attıkları adımlardır. Bu dönemde ABD ve Avrupa, Batı dışı toplumlara karşı büyük bir propaganda kampanyası başlattı (Kaynar, 2020), işitsel, yazılı ve görsel kitle iletişim araçlarının sağladığı tüm fırsatlardan yararlandı. Bu çabaların yardımıyla, tarih sahnesinde hegemonik güçler olarak konumlarını

sağlamlaştırdılar. Batı'nın bir öğretmen ve Batı dışı dünyanın bir öğrenci olarak tanınması, bu tartışmaların doğasını belirleyen en önemli özelliktir. En belirgin biçimleri sömürgecilik ve emperyalizm deneyimlerinde karşılaşılan “alıcı medeniyet/katkıda bulunan medeniyet” kategorizasyonu burada etkindir ve ABD liderliğindeki tüm toplumlara yukarıdan aşağıya bir yol haritası dikte edilmiştir. Bu yol haritasına uymayan toplumlar küresel ticarete katılamaz veya küresel işbölümünde yer bulamaz. Tercih edilen yol gibi görünen modernizasyon uygulamaları, esasen Batılı olmayan toplumların uluslararası sistemde kalabilmek için yutması gereken bir dizi acı haptır. Batılı olmayan toplumlar bu ilişki biçiminde ya ham madde tedarikçileri, ucuz işgücü ya da mamul mallar için karlı pazarlar olarak kodlanmıştır ve ilişkiyi tersine çevirmek yapısal olarak imkânsızdır.

5. 19. YÜZYIL SONRASI OSMANLI İMPARATORLUĞU VE BATI

Diğer Batı dışı toplumlarda olduğu gibi, Osmanlılar da yukarıda belirtilen güç dinamiğinde Batı ile karşı karşıya geldi. Yıllar süren bir mücadelenin ardından, Batı ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki yaklaşık 200 yıllık bilek güreşi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve kendisinden önceki imparatorluğa kıyasla nispeten küçük bir toprak parçasında Türkiye Cumhuriyeti'nin küllerinden doğmasıyla sonuçlandı. Batı egemenliği, bu gelişmeye yol açan ve 19. yüzyılda zirveye ulaşan büyük olay ve onu yaratan dinamikler hakkında önemli bilimsel literatür bulunmaktadır.

Bu literatürdeki önemli dönüm noktalarını anlatırken, 19. yüzyıldan önceki dünyanın şu an bildiğimizden önemli ölçüde farklı olduğunu belirterek başlamalıyız. Osmanlı İmparatorluğu, üç kıtaya yayılmış ve Doğu dünyasında liderlik pozisyonuna sahip olan Doğu'daki büyük bir güçtü. Öte yandan, Batı 14. yüzyılda feodal uykusundan uyanmaya başladı, coğrafi keşifler ve sömürgecilik yoluyla önemli bir zenginlik kazandı ve yavaş yavaş bir güç merkezi olarak ortaya çıktı. 19. yüzyılda Doğu ile Batı arasındaki güç dengesinin Batı lehine değiştiği ve Batı'nın zamanla askeri/endüstriyel bir güce dönüşen önemli bir siyasi güce dönüştüğü fark edildi. Avrupa ülkelerinin tüm Batı dışı dünyayı sömürgeleştirme niyetiyle giriştiği işgaller ve askeri eylemler Batı'nın lehine sonuçlandı ve Osmanlı İmparatorluğu da bu gelişmelerden zarar gördü. Hem mali yapıdaki bozulma hem de askeri yenilgilerin neden olduğu toprak kayıpları dağılmasına yol açtı.

Osmanlılar, Batı tarafından ağır bir yenilgiye uğratılan tüm toplumlar gibi, beklenmedik yenilgilerinin ilk şokunu atlattıktan sonra, karşı karşıya oldukları sorunu analiz etmeye başladılar. M. Şükrü Hanioğlu'na göre, Osmanlı yetkililerinin Batı'ya ilk yönelişlerini, yükümlülük duygusu belirledi. Devletin yeni düzene aşına “kâfirler” tarafından yenildiği yönündeki baskın inanç nedeniyle, gelişmeler yakından takip edilmeliydi. Bu ortamda, Batı'ya yönelme ve onun birçok yöntemini Osmanlı devletinde uygulama fikri ortaya çıkmaya başladı ve Batı'yı tanımanın, devlete olan üstünlüğünü geri getirebileceği algısı oluştu (Hanioğlu, 1986).

II. Mahmud, bu tarihi anın en önemli figürlerinden biridir. Muhalefete rağmen, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Batı tarzında örgütlenen Mansure Ordusu'nun (Asakir-i Mansure-i Muhammediye) kurulmasıyla başlayan son derece kapsamlı bir reform programına girişti. Reform programı 1839'daki ölümüne kadar devam etti. Bu reformlar, 19. yüzyılda ve daha az ölçüde 20. yüzyılda Türk reformcuları için temel oluşturdu. Reformdan sonraki ilk önemli ihtiyaç, yeni ordunun ciddi bir nitelikli subay eksikliğinden muzdarip olması nedeniyle eğitim alanındaydı. Güçlü muhalefete rağmen, bu ihtiyacı karşılamak için 1827'de ilk kez öğrenciler Paris'e gönderildi. Aynı yıl, yeni ordu için hekim yetiştirmek üzere İstanbul'da bir tıp okulu açıldı. Her ikisi de askeri kolejler olan İmparatorluk Müzik Okulu (Muzika-i Hümayun) ve Askeri Bilimler Okulu (Mekteb-i Ulumu Harbiye) sırasıyla 1831 ve 1834'te, kamu görevlileri ve tercümanlar yetiştirmek için kurulan Mektebi Maârifi Adliye ve Mektebi Ulûmi Edebiye de aynı şekilde kuruldu. Bu okulların her biri yabancı dillere ve özellikle Fransızcaya odaklanan Batı tarzı bir eğitim kurumuydu. Ayrıca, ilk dört öğrencinin Paris'e gitmesinden sonra önemli sayıda öğrenci

Avrupa'ya gönderildi. Yurt dışında eğitim gören öğrenciler ve imparatorluk içinde Batı tarzı eğitim alanlar, sonraki yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun gidişatını değiştiren önemli figürler oldular (Lewis, 2000).

Askeri ve eğitim sektöründeki bu uygulamaların ardından, köktenci olmayan ve daha çok bürokratik muhafazakârlığın bir dizi özelliğini gösteren yönetim mekanizmasında çeşitli değişiklikler yapıldı. Değişime yüklenen anlam, Batı'ya karşı bir direnişle ilişkilendirildi ve bunu yapmanın yolu, geleneksel Osmanlı yapılarını ve güç ilişkilerini onarmak ve restore etmekten geçiyordu (Öğün, 1995). Öncelikle yönetici sınıfı ilgilendiren bu geniş bürokratik reformların, insanların günlük yaşamı üzerinde çok az etkisi oldu. Ejder Okumuş'a göre bunun nedeni, siyasal yapı veya devletin hem imparatorluğun hem de toplumsal yaşamın dönüşümünün merkezinde olmasıydı. Devlet düzeyindeki yeniliklerin toplum üzerinde bir miktar etkisi olmasına rağmen, devletin değişim açısından toplumdaki önde olması ve değişen koşulların ortaya çıkardığı sorunları ele almak için öncelik alması dikkat çekicidir (Okumuş, 1999).

Carter V. Findley, Osmanlı İmparatorluğu'nun girişimlerinin İslam medeniyetinin doğuşundan beri süregelen ve İslam öncesi köklere sahip güçlü geleneklerle bağlantılı olduğunu savunur. Findley, imparatorluğun siyasi bir örgütlenme biçimi olarak modası geçtiği bir dönemde Osmanlıların, gerilemenin sonuçlarının üstesinden gelmek ve yaşadıkları dünyanın gerçekleriyle başa çıkmak için radikal reformlara giriştiğini savunur (Findley, 2019). Bu şekilde, "modernleşme çağına girmeden" idari geleneğini sürdüren ve geliştiren tek devlet oldular (Kissinger, 2016). Bu reformist yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl emperyalizm döneminde büyük ölçüde bağımsız kalan birkaç toplumdaki biri olarak parlamasını sağladı. Aslında, Osmanlıların 130 yıllık idari reform süreci boyunca geliştirdiği deneyimler ve çözümler, dünyanın dört bir yanındaki toplumlar üzerinde etkili oldu - Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı köklü bir geleneğin olmaması nedeniyle Batı egemenliğine yanıt veremeyen toplumlar (Findley, 2019). Sean McMeekin'e göre, Herbert A. Gibbons'ı alıntılanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kadar uzun süre varlığını sürdürmesi şaşırtıcıdır. Bu bakış açısından, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları, uzak diyarlardan çok daha çekici olmasına ve bu nedenle muazzam bir baskı altında olmasına rağmen, Osmanlılar, Amerika'daki Aztekler ve İnkalar, Hindistan'daki Babür hanedanı, Çin'deki Mançular, Pers'teki Kaçar şahları ve tüm Afrika kıtasından çok daha iyi bir şekilde Avrupa saldırılarına dayandı (McMeekin, 2019).

Ancak Batı yayılcılığının belirgin bir yönü Osmanlı İmparatorluğu'nu etkilemeye başladı. 1889'da Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılını anarken, François Georgeon, İstanbul'daki Askeri Tıbbiye'den bir grup öğrencinin, Abdülhamid rejimine karşı Jön Türkler olarak bilinen bir hareketin gizlice temelini attığından bahsetti (Georgeon, 2006). Önce Genç Osmanlılar, sonra da Jön Türkler olarak bilinen bu grup, 1908'de II. Abdülhamid'i tahttan indirmede etkili olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin omurgasını oluşturdu (Hanioglu, 1995). Fransız Devrimi'nin halefleri olduklarını iddia eden bu grubun ilk hedefi, padişahın tahttan indirilmesi ve bir anayasa ilan edilmesiydi. Georgeon'a göre, Albert Sorel ve Emile Boutmy gibi tarihçilerin derslerine École des Sciences Politiques'te katılan ve Fransız Devrimi'ne ilişkin görüşlerinden etkilenen Jön Türkler, Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nin "radikal" devrim vizyonundan daha fazla ilham almışlardı (Georgeon, 2006). Böylece, Batı yayılcılığı, ordu subaylarının ve yurtdışına gönderilen öğrencilerin eğitimi için kurulan Batı tarzı eğitim kurumları aracılığıyla Osmanlı topraklarına ulaştı. Böylece, yenik bir toplumun yeni nesillerinin, sömürge temelli mali gücünü yalnızca askeri değil aynı zamanda kültürel araçlar sağlamak için kullanan Batı'ya karşı koyamayacağı açık hale geldi. Bu süreç, Batı tarzı eğitim alan öğrenciler arasında Batı'nın yalnızca askeri olarak değil aynı zamanda ruhsal ve düşünsel olarak da Doğu'dan üstün olduğu görüşünün ortaya çıkmasıyla bir dönüm noktasına ulaştı. Benzer görüşlere sahip öğrenciler akran dayanışması içinde bir araya geldiler ve bu da sonunda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilk örgütlü iç muhalefetin ortaya çıkmasına yol açtı (Ergut & Uysal, 2012), bu da sonunda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilk

örgütlü iç muhalefetin ortaya çıkmasına yol açtı. Eğitim alanında örgütlenen ve II. Abdülhamid'e muhalefetleriyle tanınan bu muhalefet hareketleri Batı'nın felsefi üstünlüğüne inansalar da temel soruları "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" idi (Lewis, 2000). İlk görüşler Batı'ya karşı başarısızlığın üstesinden gelmenin tek çaresinin askeri ve teknolojik açıdan ve bilgi üretimi konusunda Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek olduğunu savunuyordu. Bu görüşler de bu hareket içinde ortaya çıktı ve birçok takipçi kazandı.

Yerleşik Osmanlı düzeninin ürettiği bazı cevaplar paradoksal olarak muhalefetinin temelini oluştursa da Osmanlı kurumu yukarıda belirtilen muhalefet hareketlerinden çok önce "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusuyla karşı karşıyaydı. Kurum, askeri ve eğitimsel tedbirlerin yanı sıra, siyasi gelişmeleri tersine çevirmek için bir dizi entelektüel/politik hamle yaptı. Yusuf Akçura'ya göre bu politikalar veya siyaset tarzları üç kategoriye ayrılabilir. Birincisi, amacı Birleşik Devletler'e benzer şekilde farklı unsurları harmanlayan bir "Osmanlı milleti" inşa etmek olan Osmanlıcılıktır (Osmanlı Birliği). Bu fikir II. Mahmud döneminde geliştirilmiş ve zamanın ruhuna uygun olmasına ve Ali ve Fuat Paşalar tarafından desteklenmesine rağmen, Alman milliyetçiliğinin yükselişiyle zayıflamıştır. Milliyetçi hareketlerin Osmanlı topraklarındaki yıkıcı etkileri fark edildiğinde, Osmanlıcılık ideali ortadan kalktıktan sonra İslamcılık farklı bir siyaset tarzı olarak benimsenmiştir. İslamcılık, ulusal sistemi vurgulayan alternatif bir milliyetçilik olarak sunulmuştur. Abdülhamid II, Abdülaziz'in son yıllarında diplomatik yazışmalarda bile bahsi geçen İslamcılık politikasını benimsedi. Bu politika, Arapların yoğun olarak yaşadığı güney bölgelerinde başlayan isyan ve kışkırtmaları sona erdirmek ve imparatorluğun Müslüman nüfusunu bir arada tutmak için uygulandı. Ancak, güneydeki isyanları bastırmadaki yetersizlik ve Arap milliyetçiliğinin yükselişi nedeniyle, İslamcılık başarısızlığa mahkûmdu. Sonuç olarak, Türk toplumunu imparatorluğun kurucu ve en kalabalık etnik unsuru olarak bir arada tutmak için Pan-Türkizm politikası uygulandı. Pan-Türkizm politikası, İslam politikası gibi evrenseldir ve Türklerin yaşadığı her yere yayılır (Ülken, 2013).

19. yüzyıl boyunca devlet bu üç siyasi tarzı üst üste benimsedi ve değişen koşullara yanıt olarak bunları dinamik bir şekilde uyguladı. Devlet politikaları olarak kabul edilebilecek bu yaklaşımların ardındaki isteklendirme, Osmanlı İmparatorluğu'nu aşılması gereken bir tarihsel aşama olarak görmek değil, imparatorluğu devlet ve toplumla birlikte korumak ve onları olduklarından başka bir şeye dönüştürmekten kaçınmaktı.

Baticılık ise, yukarıda sözü edilen muhalif öğrencilerin bürokraside mevkileri doldurmaya başlamasıyla etkili olan tamamen farklı bir siyasi tarzıdır (Mardin, 1997). Bu hareket, özellikle II. Mahmud döneminde, iktidar merkezinin saraydan Babıali'ye kaymasıyla güç kazandı. Bu dönemde, geleneksel kalemiye, modern bürokrasiye benzeyen bir yapıya dönüşmeye başladı ve bürokrasi, kontrol edilmesi son derece zor olan bağımsız bir güç olarak ortaya çıktı. Aslında, reformcu Dışişleri Bakanı Reşit Paşa, 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Şerif'i okuduğunda, yalnızca Batılı devletlerin imparatorluk üzerindeki baskısını hafifletmeyi değil, aynı zamanda Avrupa'yı ziyaret etmiş, Avrupa dilleri konuşmuş ve klasik liberal düşünceleri benimsemiş ve padişahın tebaası olarak savunmasız konumlarından kurtulmaya (Zürcher, 1995) ve devlet üzerinde kontrol sağlamaya çalışan Osmanlı bürokratlarının özelemlerini de temsil etmeyi amaçlamıştır. Ferman, Baticılığın siyasi bir yaklaşım olarak en güçlü tezahürlerinden biri ve Batılıların bir grup olarak ilk zaferlerinden biri olarak kaydedilmiştir. Bu nedenle Batılı gazeteler, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dönüşümünü "Büyük Avrupa ailesine katılmanın bir tür kanıtı" ve "Batı medeniyetinin bir zaferi" olarak tasvir etmiştir.

Hukuki Baticılığı destekleyen gruplar Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında iktidarı ele geçirmiş ve Batı felsefesini bütünüyle benimseyerek Batı'yı yakalayabileceği düşüncesiyle hareket etmişlerdir (Ortaylı, 2001). Orhan Türkdoğan'a göre Baticılığı bir tür felsefi göçe dönüştürecek politikalar uygulamaya çalışan gruplar, anlama, kavrama, tanıma ve hazmetme ile

karakterize edilen zihinsel bir süreçten ziyade bir taklit mekanizması getirmişlerdir. Bu yaklaşım, sonraki kültürel alışverişlerde yaratıcılıktan ziyade taklidin kalıcılığına katkıda bulunmuştur (Türkdoğan, 2012).

Yöntemlerdeki ve felsefi tercihlerdeki farklılıklara rağmen, Osmanlı devlet politikası ile Batı tarzı eğitim almış ve Batı'yı üstün gören karşıt sınıflar arasındaki ortak noktanın, imparatorluğun dağılmasını önleme arzusu olduğu açıktır (Lewis, 2000). Her iki bakış açısı da yükselen Batı gücüyle rekabet etmek için gerekli koşulların bu sonucu önlemek için yerinde olması gerektiğine ve bunu başarmak için büyük politikaların benimsenmesi gerektiğine inanıyordu.

Ancak, ne 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisi ve yüksek saray yetkilileri ne de Osmanlı aydınları bu hareketlere modernleşme hareketleri olarak atıfta bulunmamıştır. Bu çabaları "modernleşme çabaları" olarak tanımlamak, sonraki dönemle, özellikle 1950'lerden sonra başlayan ve esasen politik nitelikte olan süreçle ilişkilidir. Bu, modernleşme teorisini ve bu kavramın ortaya çıkmasına neden olan politik/akademik iklimi analiz ettiğimizde netleşir.

6. BİR “OSMANLI MODERNLEŞMESİNDEN” SÖZ ETMEK MÜMKÜN MÜDÜR?

Osmanlı İmparatorluğu, erken bir aşamadan itibaren Batı'da meydana gelen modernleşme gelişmelerinin önemini fark etti ve çeşitli sektörlerdeki bu ilerlemeler hakkında bilgi sahibi olmaya çalıştı. A. Adnan Adıvar, özellikle III. Selim'in iktidarı sırasında Fransız Devrimi'ne yakından dikkat ettiğini ve modern yöntem ve bilimlerle eğitilmiş, Avrupa ordularıyla rekabet edebilecek bir askeri güç oluşturmak için önlemler aldığını belirtir. Bu bağlamda, cephaneliği güncellemeyi düşündü ve 1790'da fabrikalar kurmak üzere Fransa ve İsveç'ten mühendisler davet etti. Ancak hükümet, yabancı mühendislerin bilgi ve tekniklerine güvenmenin güvenilir bir strateji olmadığına inandı ve bu da askeri subay ve mühendisler yetiştirmek için modern bir matematik ve topçu okulu kurma kararına yol açtı. Bu süre zarfında, İmparatorluk Askeri Mühendislik Okulu kuruldu ve daha sonra birleşik bir kurum olarak işlev görmek için İmparatorluk Deniz Mühendislik Okulu ile birleştirildi. Daha sonra, müfredatta kullanılmak üzere bilimsel materyaller yazmak ve tercüme etmek için çabalar gösterildi. III. Selim'in fermanıyla müfredat genişletilerek Türkçe, Arapça ve Fransızca derslerinin yanı sıra aritmetik, geometri, coğrafya, trigonometri, cebir, topografya, askeri tarih, integral ve diferansiyel hesap, mekanik, astronomi, askeri mühendislik ve balistik gibi dersler de okutulmaya başlandı (Adıvar, 1970).

Hanioğlu, o dönemde bilimsel analizlerin hâkim olduğunun altını çizer. Buna göre, kısa bir süre içinde “Avrupa halkı Amerika'yı inşa etti ve hatta diğer kıtalara yayıldı. Diğer milletler kendi ülkelerinin kıyılarından ayrılamazken, Avrupalılar bilim ve sanayinin rehberliğinde dünyanın bir kutbundan diğerine seyahat ediyorlar.” (Hanioğlu, 1986). Bu, bilimin üstlendiği işlevlerin övüldüğünü ve “bilgi ve bilime” olan ihtiyacın farkında olan yenilenme taraftarlarının imparatorluğun aydınları arasında hızla yükselmeye başladığını gösterir. Bir eyaletin nasıl islah edileceğine dair diyaloglar içeren anlatılarda “mühendislerin” yeni bir figür olarak tanıtılması ve vurgulanan temel sorunun “bilgi ve bilim” farkındalığı olması dönemin en dikkat çekici özelliği haline geldi (Hanioğlu, 1986). Bu konuyla ilgili sayısız makale ve anekdot, döneme silinmez bir iz bıraktı. Bunlar arasında dönemin ruhunu yansıtan Munif Paşa'nın yazdığı bir makale de vardır.

Refah ve esenlik açısından bilginler ile cahiller arasındaki büyük farkın yanı sıra, cahillerin çağdaş uluslar tarafından her zaman yenilip köleleştirildiği ve İngiltere gibi küçük bir topluluğun kendisinden yirmi kat daha büyük yabancı devletleri köleleştirip işgal edebileceği ve tüm dünyayı bir dereceye kadar etkileyebileceği iddiamızın açık bir kanıtıdır. Bazı insanlar medeniyete göre göçebe ve basit bir yaşamı tercih ederler; bu tamamen yanlış bir görüştür. Bu yanlış görüşü destekleyenler hakkında “kötü niyetli” olduklarından başka bir şey söylenemez. Bazı cahil insanların bilimin bozuk bir inanç ürettiğini iddia etmesi büyük bir yanılgıdır (Hanioğlu, 1986).

Bilgi ve bilimden hareketle, ilerleme ve yenilik kavramları netleştikten sonra, aşırı radikal fikirler, toplumun bu kavramları benimseyenler ve benimsemeyenler arasında bölündüğü ikili bir yapıda yer edinmeye başladı. Bu iki grup arasındaki uçurumun toplumdaki en büyük ayrımı oluşturduğunu tereddütsüz belirten Şemseddin Sami Bey, şöyle yazdı:

"Bugünkü dünyada, ilim ve fenle aşına olan bir adam başka hiçbir şeye dayanmaz. Bugün ilim, imkânsız bir hayal, bir gölge, bir hayal olmaktan çıkıp, elle tutulabilen, görülebilen, çiçeğinin kokusu alınabilen, meyvesinin lezzeti tadılabilen elle tutulur, gözle görülür bir hakikat haline gelmiştir... Eskiden Mısır ve Hindistan halkları nasıl sınıflara ayrılmışsa, medenî milletlerin halklarının da bugün hâlâ üç sınıfa ayrıldığını görüyoruz: âlimler, sanatçılar ve işçiler..." (Hanioğlu, 1986).

Bu süreç, bilimle uğraşmanın insanları batıl inançlardan kurtaracağı, çocuk işçiliği gibi durumların bile bilimsel yargılarla meşrulaştırıldığı ve etik bakış açılarının tamamen bir kenara bırakılması için zemin hazırlandığı iddialarının yayılmasıyla devam etti. Daha sonra Avrupa'da olduğu gibi biyolojik materyalizm ve Charles Darwin'in görüşleri bu grupları etkiledi ve Osmanlı aydınları ve bürokrasisi arasında yeni bir nesil ortaya çıktı (Hanioğlu, 1986).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, elitler arasındaki bu fikir ayrılığı, özellikle Batı ile yüzleşme sorununun nasıl ele alınacağı konusunda bazı fikir ayrılıklarına da yol açtı. Bununla birlikte, bilgi ve bilime dayalı çeşitli yenilikler veya reformlar getirme konusunda bir fikir ayrılığı yoktu - aslında Osmanlı elitler arasında bu konuda bir anlaşma vardı. Bu dönemde uygulanan politikalar her zaman "yenilik, yenilik, reform ve ilerleme" olarak adlandırıldı.

Özetle, Osmanlı Türklerindeki reformlar, Osmanlı ordusunun 1571 yılında Lepanto'da yenilmesi ve iktidardaki değişimin işareti olan Viyana'nın fethinin başarısızlığa uğramasıyla (1683) başladı. Avrupa'daki Hristiyan ordusu Osmanlı ordusundan daha güçlüydü. Küçük Kaynarca Antlaşması (1774), Avrupa ordusunun, teknolojisinin ve yönetiminin Osmanlı Türklerinden üstün olduğu fikrini pekiştirir. Alınan çözüm, Osmanlı Türklerinin Avrupa tarafından elde edilen ilerlemeleri benimsemesi gerektiğiydi. Avrupa'nın yaptığı ilerlemelerin benimsenmesi, Osmanlı Türklerinde bir reform hareketinin doğmasına neden oldu. Osmanlı hükümeti tarafından atılan reform adımları şunlardı: (1). Osmanlı öğrencilerini çeşitli bilimleri öğrenmek üzere Avrupa'ya, özellikle Fransa'ya göndermek. (2). Ekonomi için fabrikalar ve askeri alan için kaleler şeklinde Avrupa'nın ilerlemesini ilk elden görmek için elçiler göndermek. (3). Avrupa'dan Osmanlı Türklerine öğretmenler getirmek. De Reochefort (Fransız subayı), Osmanlı Türk ordusunun eğitimiyle görevlendirildi. (4). Askeri Mühendislik Okulu'nu kurdu (MS 1734). (5). İbrahim Mutafarika (İrlanda'dan gelen bir Müslüman) liderliğinde bir tercüme ajansının kurulması (MS 1717). Bu kurum Batı kitaplarını Türkçeye çevirmekten sorumludur. İbrahim Mutafarika matematik, astronomi, coğrafya, tıp, tarih ve din üzerine bir dizi kitap yazdı. (6). Çeşitli bilim alanlarında kitaplar yayınlayan bir yayıncı ve matbaa şirketinin kurulması (MS 1712). Her ikisi de Sadrazam olan Hüseyin Köprülü (MS 1644-1702) ve Damad İbrahim (MS 1719-1730) tarafından öncülük edilen reformlar, sonunda bir iç çatışmaya yol açan Fezzullah'tan (Şeyhülislam) bir meydan okuma aldı. Patrona Halil (Osmanlı Türklerinin reformuna karşı hareketin lideri), Sultan III. Ahmed ve Sadrazamı Damad İbrahim'in hükümetini devirmeyi başardı (MS 1730). Sonuç enflasyon ve Osmanlı Türklerinin iç istikrarsızlığı oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen analizler ve Batı'ya karşı koymak için sağlanan mekanizmalar bir asırdan fazla bir süre boyunca çeşitli düzeylerde sonuç verse de kaçınılmaz sonu engelleyemedi. Batı dünyası, I. Dünya Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'na son vermeyi ve topraklarını paylaşmayı başardı. Batı, kapitalizmin en ciddi krizlerinden biri olan 1929 Büyük Buhranı'ndan kurtulduktan sonra, II. Dünya Savaşı ile kendini yeni bir bölünme mücadelesinin içinde buldu ve ABD bu mücadeleden daha güçlü çıktı. 1945'ten sonra dünya, ABD liderliğinde yeni bir uluslararası örgüte doğru ilerledi. Batı'nın lider konumunu ve çıkarlarını güvence altına

alacak uluslararası siyasi, hukuki ve ekonomik örgütler 1945'ten sonra ABD liderliğinde kuruldu. 1945'ten sonra, İngiltere liderliğindeki klasik sömürgecilik altında yer altı ve yer üstü kaynakları Batı'ya taşınan ülkeler, "yeni sömürgecilik" adı verilen bir mekanizmada merkeze bağlandı. Bundan sonra varlığını sürdürmek isteyen hiçbir toplumun "uluslararası" sistemin bir parçası olmaktan başka seçeneği yoktu. Batı'nın liderliğinde ülkeler küresel işbirliği örgütlenmesine dâhil oldular ve bunu en verimli şekilde başarmaları için çeşitli reçeteler verildi. Bu çerçevede modernizasyon paradigması bu amaç için kullanılan en etkili araçlardan biridir. 1950'lerden sonra, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üniversitelerde geliştirilen modernizasyon paradigmasının temel sorusu, küresel sisteme bütünleşmiş olacak ülkelerin bireysel analizlerinin nasıl yapılacağı ve modernizasyonları için reçetelerin nasıl sağlanacağıydı. Bu paradigmanın Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden on yıllar sonra ortaya çıktığı göz önüne alındığında, Osmanlıların modernizasyon paradigması veya modernizasyon teorisiyle uğraşmadıkları ve Batı ile karşı karşıya geldiklerinde kendilerine özgü çözümler kullandıkları, bu sayede Batı yayılmacılığına diğer medeniyetlerden çok daha uzun süre direnebildikleri söylenebilir.

7. TÜRK MODERNLEŞME SÜRECİ

Geç Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyet döneminde de devam eden Batılılaşma süreciyle ilgili semantik çerçeve, Türk modernleşmesi kavramıyla da anlaşılabilir. Bu anlatı, toplumumuzun Batılılaşma yolculuğunu temelde resmeder. Türk modernleşmesinin veya Batılılaşma anlatısının altında yatan mantık, İmparatorluğun sorunlarını ele almayı ve gerilemesini tersine çevirmeyi amaçlayan Batı'nın üstünlüğünün kabulüyle karakterize edilir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Türk modernleşmesinin yorumlanmasında çeşitli ölçütler ve önemli dönemselleştirmeler ortaya çıksa da sürecin özü açıkça sürekliliği gösterir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasındaki bağlantılar çoklu perspektiflerden incelendiği gibi, Türk modernleşmesi de bu devam eden ilişkiyi yansıtır. Bu sürekliliğin iki temel aşaması Osmanlı Türkiye'si ve Cumhuriyet Türkiye'sidir; süreklilik teorisinin savunucuları, Tanzimat reformlarından sonra ortaya çıkan gelişmeleri ifade etmek için Osmanlı Türkiye'si terimini kullanırlar.

Bazı akademisyenler bu dönemi Meşrutiyet sonrası dönem olarak da adlandırıyor, ancak Şerif Mardin gibi düşünürler analizlerine Tanzimat'la başlıyorlar. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasında Batılılaşmanın hedefleri açısından dikkate değer farklılıklar olmuştur. Temel bir fark, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme çabaları devlet kurumlarıyla sınırlıyken, Cumhuriyet'in bu girişimleri toplumun tamamını kapsayacak şekilde genişletmesi ve kapsamlı bir toplumsal projeye dönüşmesidir. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşmayı devleti koruma aracı olarak gördüğünü, Cumhuriyet döneminin ise bunu yeni bir toplumsal çerçeve yaratmanın bir yolu olarak gördüğünü gösterir (Karakaş, 2020).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile karşılaşmalarında yaşadığı gerileme ve yenilgiler, imparatorluk içindeki bürokratlar, yöneticiler ve aydınlar tarafından kabul edildi. Bu eksiklikleri gidermek için, Baykan Sezer'in de belirttiği gibi (Sezer, 2017), Batılılaşmaya doğru bir yol oluşturuldu. Sonuç olarak, Türk modernleşmesi, çağdaş Batı yöntemleri ve araçlarıyla eksiklikleri gidermeyi amaçlayan Batı üstünlüğünün bir kabulü olarak görülebilir. Bu dönüşüm Tanzimat'tan hemen önce başladı ve Tanzimat Fermanı ile devlet politikası olarak resmileştirildi. Ayrıca, entelektüel söylem için yeni ortamlar yarattı. Sosyal yaşam çeşitli boyutları kapsar; politika veya çatışmayla sınırlı değildir, aynı zamanda ekonomik, sosyolojik ve psikolojik yönleri de içerir. Bu alanlardaki gelişmeler incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun zamanın ruhunu kavramakta zorlandığı ve dönemin taleplerine uyum sağlamada başarısız olduğu ortaya çıkar. Tarihçiler bu durumu durgunluk, gerileme ve dağılma evrelerine bağlarlar. Sosyolojik açıdan bakıldığında bu, zamanın ruhunu kavrayamama, toplumsal gelişme süreçlerini çağın gerekleriyle uyumlu hale getirememe ve gerekli kurumsal ve zihinsel reformları yapamama olarak değerlendirilebilir.

İmparatorluk bağlamında, zamana ayak uyduramamanın ve yeni koşullar altında tarihsel rolünü yerine getirmesini sağlayacak güncellemeleri yapamamanın en ağır yansımaları savaş meydanlarında belirgin bir şekilde sergilenmiştir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan reformların batılılaşma süreciyle birlikte incelenmesi, reform için öncelik verilen alanları ortaya koymaktadır. Başlangıçta askeri kurumların yeniden düzenlenmesi ve batı metodolojilerine göre eğitim veren askeri okulların kurulması üzerinde durulmaktadır. Mühendishane-i Bahri Hümayun, Mühendishane-i Berri Hümayun ve Mızıka-yı Hümayun gibi yeni kurumlar tanıtılmaktadır. Böylece yenilenme süreci askeriyeden başlamakta, daha sonra finans ve bilim kurumlarının batı pratiklerine uyacak şekilde yeniden yapılandırılmasına kadar uzanmaktadır. Bu ilerlemeler, modernleşme sürecindeki reformların devlet kurumlarında yeni düzenlemelere ve değişikliklere duyulan ihtiyaca bir yanıt olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Bu konuyu değerlendirirken ve yorumlarken, yenilenme arayışının bu odak etrafında merkezlendiğini kabul etmek önemlidir.

Türkiye'deki modernleşme veya batılılaşma süreci, her biri kendi alt evrelerinden oluşan iki ayrı döneme ayrılarak analiz edilebilir: Osmanlı Türkiye'si ve Cumhuriyet Türkiye'si. Osmanlı Türkiye'sindeki ilk evre 'Tanzimat Arifesi' olarak adlandırılır. Bunu, esas olarak paşalar ve bürokratlardan oluşan Tanzimatçılar olarak bilinen bir grup tarafından şekillendirilen 'Tanzimat' evresi izler. Bunu, bürokratlar ve aydınların bir karışımıyla işaretlenen Yeni Osmanlı dönemi izler. Birinci Meşrutiyet Dönemi'nin başlamasıyla, bu kişiler hem yönetimde hem de siyasette önemli roller üstlenmeye başlar. Bununla birlikte, etkileri kısıdır, çünkü İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin ilanı, Osmanlı Türkiye'sinde batılılaşmanın en gelişmiş ve son aşaması olarak kabul edilen Jön Türk dönemini başlatır. Jön Türklerin örgütlenme çabaları 1890'larda başlar ve 1902 ve 1907'de Paris'te Jön Türk Kongreleri'nin toplanması gibi önemli anlar 1900'lerin başında gerçekleşir. Türkiye Cumhuriyeti'ni ele aldığımızda, başlangıcından günümüze kadar benzer bir dönemselleştirme yapılabilir. Zaman çizelgesi, 'Kuruluş ve Tek Parti' dönemi olarak bilinen ilk aşamayla başlayarak aşamalara ayrılabilir. İkinci aşama, 1980'lere kadar olan 'Çok Partili' dönemi kapsar. 1980'den 2000'e kadar olan bir başka belirgin aşama tanınır. Ek olarak, 2000'den sonra başlayan ve günümüze kadar devam eden devam eden süreci inceleyebiliriz. Bu aşamalar daha geniş bir sürecin birbiriyle ilişkili bileşenleri olsa da her biri hem Osmanlı Türkiye'sini hem de Türkiye Cumhuriyeti'ni anımsatan benzersiz özelliklere sahiptir.

Türk modernleşmesi etrafındaki tartışmalarda sıkça gündeme gelen bir soru şudur: “Neden Türk modernliği yerine modernleşme değerlendirmelerine odaklanıyoruz?” Türk modernleşmesi konusu 1980'lerde ortaya çıktı ve değerlendirmelerin çoğu modernleşme ve batılılaşma fikirleri etrafında şekillendi. Modernlik, aydınlanma felsefesinin özünü ve Batı kalkınma modelinin ayırt ediciliğini vurgulayan temel anlatıyı bünyesinde barındırır. Sonuç olarak, kendinizi bu temel anlatıya uydurduğunuzda ek bir sorgulamayla karşı karşıya kalabilirsiniz. Kendi kalkınma yolunuzu çizmeniz mümkün olsa da modernleşmeye sıkı sıkıya bağlı kalmak, modernliğin felsefesi ve modernizm ideolojisi tarafından şekillendirilen anlatıyı aşmanızı engeller. Bu noktada, Nilüfer Göle'nin (2004) Türkiye'ye uygulamaya çalıştığı “Batı-dışı modernlik” veya “alternatif modernlikler” kavramını ele almak önemlidir. Bu kavramların kökenleri Alain Touraine'e kadar uzanabilir; Ancak Göle, Batılı olmayan toplumların kendi modernitelerini oluşturma kapasitesine sahip olduklarını ve Batı modernitesinin yolunu takip etmeye mahkûm olmadıklarını öne sürerek bu bakış açısını Türkiye'ye uyarladı. Göle'nin Türkiye'ye uyarlanmış tezi bazı çalışmalar ve tartışmalara yol açsa da akademik çevrelerde beklenen tepkiyi alamadı. Türk modernitesi üzerine bir söylemin olmamasının temel nedeni, buna yönelik talebin eksikliğiyle ilişkilendirilebilir. Bu, eksiklikleri gidermeye odaklanan Türk modernleşme çabasının arkasındaki ilk gerekçeden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, İmparatorluğun ihtiyaçları, süreçlerindeki kusurları ve kurumlarındaki gecikmeleri düzeltmek olarak belirlendi. İmparatorluğun uzun zamandır dünya sisteminde güçlü bir dünya görüşüne sahip bir rehber güç olduğu göz önüne

alındığında, yeni bir anlatıya yönelik algılanan bir gereklilik yoktu. Sonuç olarak, modernite arayışı yoktu. Touraine ve Göle, modernizasyonun temelde bir süreç ve modernitenin bir sonucu olduğunu belirterek, modernitenin kendisinin gerçekten önemli olduğunu vurguladılar.

Türk modernleşmesinin değerlendirmeleri sıklıkla gecikmiş ilerleme kavramına odaklanır. Bu bakış açısı, Batı ilerlemesini evrensel kıstas olarak yücelten bir varsayımdan kaynaklanır. Sonuç olarak, böyle bir yorumun geçerliliği temelde sorgulanabilir. Ayrıca, Türk modernleşmesinin modernleşmenin erken örnekleri arasında olduğunu iddia etmek gecikme kavramına itiraz eder. Osmanlı bağlamını geri kalmışlık bağlamı olarak tasvir etmek yerine, onu zamanın ruhunu kavrama, uyum sağlama ve çağdaş taleplere yanıt verme başarısızlığı olarak görmek daha kesindir. Osmanlıların küresel siyaset üzerindeki etkileri ve başarıları açısından daha yakından incelendiğinde, esas olarak yenilik yapma ve dönemin gereksinimlerini karşılama yetersizliği nedeniyle toplumsal dinamiklerde çeşitli durgunluk biçimleriyle karşı karşıya kaldıkları ortaya çıkar. Başlangıçta teknolojik bir eksiklik olarak nitelendirilen bu anlayış, canlandırma amaçlı girişimleri teşvik etti. Ancak, teknoloji toplumsal yaşamı dönüştüren ve yeniden şekillendiren tek faktör değildir; toplumsal varoluşun yapısını etkileyen birden fazla etki vardır. Kültürel, entelektüel, dini ve ekonomik alanlardaki durgunluktan kurtulamama nedeniyle bir kriz ortaya çıkmıştır. Bu kriz, ele alınan konularla ilgili bir netlik eksikliğiyle işaretlenmiştir ve esas olarak bilimsel ve teknolojik ilerleme yoluyla ilerleme arayışına odaklanmıştır, çünkü devlet politikası içinde etkili bir şekilde ele alınmamıştır. Bununla birlikte, bu durgunluğun giderek kültürel ve zihinsel bir krize dönüştüğü kabul edilmektedir. Teknolojinin, bilimin ve bilginin, yaygın inancın aksine, izole bir şekilde var olmadığını; faydacı değerlerden etkilenen bir zihniyetle birlikte olduğunu ve bunun da belirli alanlarda kültürel krizlere ve hatta çatışmalara yol açabileceğini belirtmek önemlidir. Türk modernleşme sürecini kültürel adaptasyon ve kimlik zorlukları perspektifinden inceleyerek, söz konusu krizleri ve çatışmaları belirleyebilir ve değerlendirebiliriz. Meselenin özünde Batılılaşma ile Türk halkının benimsediği kimlik değerleri arasında temel bir uyumsuzluk yatmaktadır. Bu uyumsuzluğun nedenlerini araştırdığımızda, her iki tarafta da çeşitli engeller ve engellerin mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır. Engeller sadece bizim bakış açımızdan değil, Batı'dan da var, çünkü Türkler, özellikle Osmanlılar'ın yanı sıra Müslüman Türkler, Batı'ya göre "öteki" olarak nitelendirildi ve bu da her iki tarafta da tarihsel bir ötekilik algısına yol açtı. Dahası, Batı Avrupa Batı-Hristiyan medeniyetini temsil ederken, Osmanlılar Doğu-İslam medeniyetini sembolize ediyor. Dolayısıyla, Doğu-Batı eksenindeki uyumsuzluk ortaya çıktığında, doku uyumsuzluğu olarak adlandırdığımız konu giderek daha belirgin hale geliyor.

Türkiye'nin modernleşme politikalarının sonuçlarını incelemek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman Türk kimliği ile Avrupa kimliği arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan bir kimlik sorununu ortaya koymaktadır. Kimlikler arasındaki bu uyumsuzluk, kültürel krizin derinleşmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Kendimizi bir paradoksun içinde buluyoruz: Bir tarafta Batı ile ilişki kurma, entegre olma ve onun bir parçası olma arzusu varken, diğer tarafta kendimizi ondan uzaklaştırma isteği var. Bu rahatsız edici çelişkiye ne ad vereceğiz? Ne tür bir farkındalığı yansıtıyor? Daryush Shayegan (2020), yaralı bilinç kavramı aracılığıyla bu ikileme dair bir içgörü sunuyor. "Onu gelişmiş olarak algılıyorsunuz ve onu bir dost olarak görüyorsunuz, uyum sağlamak istiyorsunuz, ancak aynı zamanda onu öteki ve düşman olarak tanımlayarak kendinizi ondan ayırmak istiyorsunuz." Bu, Türk modernleşme deneyiminin anlatısını özetliyor. Batı dışı bölgelerde sosyalizm, liberalizm veya milliyetçilik yoluyla elde edilen bağımsızlık anlatılarının, Batı ile boğuşurken yaralı bir bilinçten ortaya çıktığı iddia edilebilir. Bunun nedeni, sosyalizm, liberalizm ve milliyetçiliğin aynı zamanda sekülerleştirici etkileriyle karakterize edilen Batı modernitesinin çerçeveleri olmasıdır. Gerçekte, Batı modernitesinin küresel çapta yaygın olarak tanınması ve hâkimiyeti, bu söylemlerde bulunan modernleştirici potansiyele ve işlevlere atfedilebilir.

Bütün bu bilgiler ışığında, ne 1945 öncesi Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kaydedilen Batı kaynaklı reformların ne de Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında ortaya çıkan yenileşme ve reform hareketlerinin elimizdeki literatür incelendiğinde teorik olarak modernleşme olarak kabul edilemeyeceği açıktır. Osmanlı deneyimine göre, yenileşme, reform ve yenilik olarak adlandırılan girişimler ve uygulamalar, Batı'nın teknik üstünlüğünü elde etmek amacıyla zorlayıcı tarihsel koşullar sonucunda yapılmış olsa bile, bir iç tercih sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı seçkinleri kendi çerçevelerini oluşturmuş ve uygulamaya koymuşlardır. 1923'ten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun reform gündeminin bir uzantısı olarak yaşanan uygulamalar ve toplumda Batı bakış açısının yaygınlaşması da iç tartışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve tercihlere dayanmıştır. Dolayısıyla 1945 öncesinde "Türk Modernleşmesi"nden söz edilemeyeceği gibi, "Osmanlı Modernleşmesi"nden de elimizdeki literatür incelediğinde teorik olarak söz edilemez.

8. SONUÇ

"Batı" modernitenin özünde vardır, bu nedenle "modernite" terimi yalnızca Batı dünyasının benzersiz deneyimini tanımlamaya yarar. Bu bakış açısından, modernite kavramının Batı dışı dünyada anlamlı bir karşılığı yoktur. "Modernite" terimi Batı dışı dünyanın tarihsel deneyiminden bahsederken yaygın olarak kullanılsa da bu yanlıştır, tüm anakronistik iddialar gibi. Öte yandan, Batı dışı toplumların Batı'nın modernite deneyiminin bir sonucu olarak yeni konumu karşısında nasıl hayatta kaldıklarını açıklamaya çalışan geniş bir literatür vardır. Bu literatürün neredeyse tamamı, Batı'nın modernite deneyimini nihai hedef olarak gören ve Batı dışı dünyayı bir tür "iyileştirme" yoluyla açıklamaya çalışan modernite merkezli bir bakış açısıyla yazılmıştır. Yukarıda bahsedilen ve 1945'ten önce çoğunlukla oryantalist olarak tanımlanabilecek açıklama girişimleri, 1945'ten sonra "modernleşme paradigması" olarak ortaya çıkmıştır.

Bu paradigmanın kritik yönü, Batı akademik çevrelerinin, özellikle ABD üniversitelerinin, 1945'ten sonra Batı dışı dünya için geliştirdiği söylemsel bir yapı olması ve sınırlarının yapay olarak tanımlanmış olmasıdır. "Modernleşme" kavramı bu paradigma içinde gelişti ve bu kavram üzerine inşa edilen "modernleşme teorisi", Batı dışı dünyanın Batı'ya nasıl daha çok benzeyebileceğini tanımlayan veya Batı gibi olmayı arzulayan toplumların deneyimlerini gözden geçiren, başarısızlıklarını veya iyi uygulamalarını derleyen teorik/politik bir çerçeve olarak ortaya çıktı. Bu bakış açısından, Batı dışı dünyanın Batı ile yüzleşme sorununu ve bu soruna yönelik çözümlerini çeşitli isimlerle ifade ettiğini, ancak modernleşme paradigmasının 1945 sonrası bir olgu olarak ortaya çıktığını kolayca iddia edebiliriz. Ayrıca bu noktada Mustafa Kemal Atatürk'ün moderniteyi Türkiye'ye Batı'dan önce getirdiği gerçeğini de hatırlatmak gerekir. 1945'ten sonra bazı değişiklikler oldu: toplumların artık Batı ile yüzleşme sorununa yönelik kendilerine özgü çözümlerini kullanmalarına izin verilmedi; Batı bir kez daha hedef toplumlar için çözümler ve reçeteler sundu ve hedef toplumların bu konuda seçim yapma hakları reddedildi. Bu zorunlu seçimin doğrudan bir sonucu olarak, bu toplumlar Batı'ya karşı direniş için çözüm önerilerini terk etmek ve modernleşme paradigmasını ithal ederek, bilinçli veya bilinçsiz olarak, sistemik düzeyde Batı egemenliğini kabul etmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine, Batı'nın çıkarlarına uygun olarak oluşturulan uluslararası sisteme ve ticaret ağına bütünleşmiş oldular ve bu çıkarlar doğrultusunda çalışmayı kabul ettiler.

Öte yandan, Batılılar gibi başarı vaadiyle avunan ve zengin olma hayaliyle motive olan toplumlar, ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar, "modernleşme" hedefine ulaşamadılar. "Çoklu modernleşmeler" veya "çoklu moderniteler" gibi yeni teorik girişimlerle bu gerçeği gizlemeye çalışılsa da ortada bariz bir başarısızlık olduğu gizlenemez. Ancak bu başarısızlık, "modernleşme paradigması"nın kaçınılmaz bir sonucudur çünkü Batı'nın ortaya koyduğu somut ve soyut göstergelerin çoğu, Batı dışı dünya için kültürel, tarihsel veya toplumsal açıdan anlamlı değildir. Bu nedenle, modernleşmeye doğru atılan adımlar yüzeysel kalmakta ve şekilsiz toplum yapıları

ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, tarihe ve Batı dışı toplumlara bu perspektiften bakan ve onları doğru veya yanlış bir ölçekte açıklamaya çalışan yaklaşımlar nedeniyle toplumlar mutlak bir başarısızlığa mahkûmdur. Bu kaçınılmaz başarısızlık, toplumların Batı'nın egemenliğini kabul etmelerine ve dünya sisteminde kendilerine verilen rolü oynamayı kabul etmelerine rağmen Batı'nın refah ve başarısından pay alamamalarını sorgulamamalarını sağlar. Gelişmekte olan veya az gelişmiş olarak sınıflandırılmayı kabul eden bu toplumlar, başarılı olacakları günü özlemle bekleyerek umutsuz çabalarını sürdürürler ve bu arada sistem içinde kalırlar. "Modernleşme paradigması"nın da önerdiği gibi, bu ülkeler en baştan kendilerine verilen rolleri oynarlar ve Batı'nın ucuz hammadde ve emek sağlayarak ve Batı tarafından yaratılan katma değerli ürünler için bir pazar olarak konumlarını koruyarak kazanması için kaybetmeye devam ederler.

İlgili literatür incelendiğinde akademisyenlerimiz arasında özellikle 1970'lerden sonra başlayan ve 1980'lerden sonra zirveye ulaşan "Osmanlı modernleşmesi" veya "Türk modernleşmesi" tartışmaları da benzer niteliktedir. "Osmanlı modernleşmesi" kavramı ilk olarak 1960'larda ABD üniversitelerindeki çalışmalarda ortaya çıkmış olsa da bu terim özellikle 1970'ler ve 1980'lerden sonra tanınmış ve "Osmanlı modernleşmesi" veya "Türk modernleşmesi" gibi terimler bu alandaki akademik çalışmalarda tartışmasız kullanılmıştır. Ancak, yukarıda belirtilen iddialar bağlamında potansiyel bir "Osmanlı modernizasyonu"ndan bahsetmek imkânsızdır. Osmanlı veya Türkiye modernizasyonu hakkındaki tartışmaların akademilerimize geriye dönük bir inceleme ve yorumlama çabası olarak enjekte edildiğini ve daha sonra sorgulanmadan benimsendiğini iddia etmek pek de abartı olmaz.

Önemli krize değinme ve çözümler bulma arayışı çeşitli alanlarda ve kavramlarda gerçekleşir, ancak en derin ve ikna edici sorgulamalar Batı modernitesine yönelik eleştirilerden kaynaklanır. Bu eleştiriler yalnızca Türk modernleşme yolculuğu sırasında yaşanan uyumsuzluktan kaynaklanan krizleri ele almayı değil, aynı zamanda Batı'nın kendi içinde karşılaşılan bunalımları ve zorlukları da ele almayı amaçlamaktadır. Aslında, moderniteye yönelik eleştiriler Batılı düşünürler tarafından bir süredir dile getirilmektedir. Bu tür içsel eleştiriler, yerleşik düzeni kendi kendine düşünmeye tabi tutarak ve sistemlerini geliştirerek güçlendirmeye hizmet eder.

Buna karşılık, benzer düşüncelere girme ihtiyacımız, kimliğimizi ortaya koyma ve kendi bağımsız politikalarımızı formüle etme ve yürürlüğe koyma arzusundan kaynaklanmaktadır. Türk modernleşme sürecinden elde edilen kanıtlar, toplumumuzun kendi eleştirilerini üstlenmesi, farklı yönler belirlemesi ve Batı'nıkinden farklı öneriler uygulaması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, içinde bulunduğumuz güncel gelişmeler, toplumsal geleceğimize ilişkin önemli kararlar alınmasını ve yeni yolların belirlenmesini gerektiren kritik bir kavşakta bulunduğumuzu göstermektedir.

FON DESTEĞİ

Bu çalışma herhangi bir resmi, ticari ya da kâr amacı gütmeyen organizasyondan fon desteği almamıştır.

ETİK BEYAN

Yazarlar bu makalede araştırma ve yayın etiğine bağlı kalındığını, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na ve fikir ve sanat eserleri için geçerli telif hakları düzenlemelerine uyulduğunu ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını belirtmiştir.

KAYNAKLAR

- Adanır, O. (2013). Osmanlı ve ötekiler. Doğu Batı Yayınları.
- Adivar A. A. (1970). Osmanlı Türklerinde ilim. Remzi Kitabevi.
- Altun, F. (2011). Modernleşme kuramı / Eleştirel bir giriş. Küre Yayınları.
- Bellah, R. N. et al. (1992). The good society. Vintage Books.
- Berkes, N. (1999). The development of secularism in Turkey (1st edition). Routledge.
- Berman N. (1988). 'Sovereignty in Abeyance: Self-Determination and International Law', Wisconsin ILJ 51.
- Coşkun, İ. (1989). Modernleşme kuramı üzerine. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi sosyoloji dergisi, 3. Dizi-1. Sayı, 289-304.
- Davison, R. H. (2016). Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876. Princeton University Press.
- Eisenstadt, S. N. (2007). Modernleşme, başkaldırı ve değişim. Doğu Batı Yayınları.
- Ergut, F. & Uysal, A. (2012). Tarihsel sosyoloji / Stratejiler - sorunsallar - paradigmlar. Dipnot Yayınları.
- Findley, C. V. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gencer, Bedri. (2014). İslam'da Modernleşme (1839-1939). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Genç, M. (2012). Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(1), 175-186.
- Georgeon, F. (2006). Osmanlı-Türk modernleşmesi 1900-1930. Yapı Kredi Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1986). Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902). İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1995). The Young Turks in Opposition. Oxford University Press.
- Inglehart, R. (1997). Modernization and postmodernization. Princeton University Press.
- İnalçık, H. (2011). Rönesans Avrupası & Türkiye'nin batı medeniyetiyle özdeşleşme süreci. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karakaş, Mehmet. (1998). Batı Gelişme Modeli ve Batı Dışı Toplum Olmanın Ötekiliği. Yeni Türkiye, Sayı 23-34, 1691-1702.
- Karakaş, Mehmet. (2020). Modernlik Küreselleşme ve Türkiye'nin Kimlikler Evreni. 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Kızılcılık, S. (2016). Sosyoloji tarihi 3: Saint-Simon, Comte, Spencer, Le Play ve Tocqueville'in sosyal teorileri. Anı Yayıncılık.
- Kissinger, H. (2016). Dünya Düzeni. Boyner Yayıncılık.
- Landes, D. S. (1995). Kapitalizmin doğuşu. İnsan Yayınları.
- Lewis, B. (2000). Modern Türkiye'nin doğuşu. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mardin, Ş. (1997). Türk modernleşmesi makaleler 4. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2019). Genesis of young Ottoman thought. Princeton University Press.
- McMeekin, S. (2019). Osmanlı'da son fasıl & savaş, devrim ve Ortadoğu'nun şekillenmesi (1908-1923). Yapı Kredi Yayınları.

- Mirsepassi A., Amrita B., Weaver F. S. (2003). Localizing knowledge in a globalizing world: Recasting the area studies debate. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Okumuş, E. (1999). Türkiye'nin laikleşme serüveninde Tanzimat. İnsan Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2001). İmparatorluğun en uzun yüzyılı. İletişim Yayınları.
- Öğün, S. S. (1995). Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye. Bağlam Yayınları.
- Robertson, R. (1992). Globalization: social theory and global culture (1st Edition). SAGE Publications Ltd.
- Sarup, M. (1995). Post-yapısalcılık ve Post-Modernizm & Eleştirel bir giriş. Pharmakon Yayınları.
- Sezer, Baykan. (1996). Batılılaşma ve Türkiye'de Siyaset Üzerine Notlar. Yeni Türkiye, 9.
- Shayegan, Daryush (2020). Yaralı Bilinç. Çev.Haldun Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Tönnies, F. (1957). Community and society. (C. P. Loomis, Trans.). The Michigan State University Press.
- Tönnies, F. (2001). Community and civil society. (J. Harris ve M. Hollis, Trans.). Cambridge University Press.
- Turner, J. H., Beeghley, L., Powers, C. H. (2010). Sosyolojik teorinin oluşumu. (Ü. Tatlıcan, Çev.). Sentez Yayıncılık.
- Türkdoğan, O. (2012). Türk toplum sistemi ve yapısal sorunları. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ülken, H. Z. (2013). Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1995). Modernleşen Türkiye'nin tarihi. İletişim Yayınları.